МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Філологічний факультет

Кафедра історії та культури української мови

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ПІДМЕТА З КІЛЬКІСНИМ ЗНАЧЕННЯМ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав/ла:
здобувач/ка 601 групи
спеціальності 014 Середня освіта,
ОПП Українська мова
та література
Барна Ірина Сергіївна.
Науковий керівник: канд. філол. наук, доц.
Попович Н. М.
Рецензент_____

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол №____від _____ 2023 р.
Зав. кафедрою _____ проф. Колесник Н. С.

Чернівці – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП……4

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПІДМЕТА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ……..

1.1 Місце підмета у сучасному синтаксисі……...8

1.2. Методичні аспекти вивчення підмета з кількісним значенням у ЗНЗ……14

1.2.1. Теоретичні відомості про підмет у шкільних підручниках……19

1.2.2. Формування лінгвістичних компетенцій учнів під час вивчення головного члена речення – підмета……27

1.3 Вираження підмета з кількісним значенням засобами української мови……...31

Висновки до 1 розділу……42

РОЗДІЛ ІІ. СИСТЕМА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «ПІДМЕТ – ГОЛОВНИЙ ЧЛЕН РЕЧЕННЯ» (8 клас)…….....

2.1. Організація діяльності учнів, спрямована на осмислення навчального матеріалу……43

2.2. Організація відтворення учнями одержаних знань……49

2.3 Організація самостійного засвоєння учнями знань……52

2.4. Робота з розвитку зв’язного мовлення……55

Висновки до 2 розділу……..63

РОЗДІЛ ІІІ. ЦИКЛ УРОКІВ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 8 КЛАСІ З ТЕМИ «ПІДМЕТ. СПОСОБИ ЙОГО ВИРАЖЕННЯ»……

3.1. Урок 1. Підмет і присудок. Способи вираження підмета ……..65

3.2. Урок 2. Узгодження головних членів речення……..71

3.3. Урок 3. Самостійна робота. Способи вираження підмета…….76

Висновки до 3 розділу…….80

ВИСНОВКИ……..82

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ……..84

АНОТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ……90

АНТОЦІЯ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ …….....91

АНОТАЦІЯ

Барна І. С. Методика вивчення підмета з кількісним значенням у закладах загальної середньої освіти: кваліфікаційна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 014.01 «Середня освіта (українська мова та література)». – На правах рукопису. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Міністерство освіти і науки України, Чернівці, 2023.

У кваліфікаційній роботі проаналізовано теоретико-методичні засоби вивчення підмета в сучасній українській мові,, а також організацію діяльності учнів, спрямовану на осмислення навчального матеріалу, відтворення одержаних знань та самостійне засвоєння.

З'ясовано, яке місце посідає підмет у сучасному синтаксисі, якими є засоби вираження підмета з кількісним значенням в українській мові.

Досліджено теоретичні відомості про підмет у шкільних підручниках.

З урахуванням змісту програм з української мови (як рівня стандарту, так і профільного) запропоновано систему методів навчання в процесі вивчення теми «Підмет – головний член речення»; розроблено цикли уроків з української мови у 8-му класі з цієї ж теми.

Результати проведеного дослідження, його основні й висновкові положення, можуть бути використані вчителями в освітньому процесі ЗЗСО при вивченні теми «Підмет – головний член речення» на уроках української мови, а також при розробці програм факультативних уроків, занять в системі гурткової роботи.

Ключові слова: *синтаксис, підмет, кількісне значення, числівник, методи навчання, уроки зв'язного мовлення.*

ABSTRACT

The master's work is devoted to highlighting the topic of selecting methods for studying the subject with quantitative significance in secondary education institutions, identifying the advantages and disadvantages of various approaches to studying this topic, determining the optimal methods that will ensure the maximum level of assimilation of material by students.

The first section describes the theoretical and methodological means of studying the subject in the modern Ukrainian language, it is found out what is the place of the subject in modern syntax, what are the means of expressing the subject with quantitative meaning in the Ukrainian language. It is also investigated what theoretical information about the subject is contained in school textbooks.

The second section describes the system of using teaching methods in the process of studying the topic "Subject - the main member of the sentence ", as well as the organization of students' activities aimed at understanding the educational material, reproducing the knowledge received by students, and self-mastering their knowledge.

The third section contains a cycle of development of Ukrainian language lessons in grade 8 on the topic "Subject - the main member of the sentence."

The results of the study can be used by teachers to prepare for the lessons of the Ukrainian language on the topic "Subject - the main member of the sentence."

Keywords: *syntax, subject, quantitative value, numerator, methods, techniques, analysis, classification, systematization*.

The master's thesis contains 90 pages, the list of references 68 titles.

ВСТУП

Сьогодні, як ніколи, коли наша країна у стані війни, українському суспільству потрібна українська мова. Адже мова – це наша зброя. Вивчення української мови в школі має бути спрямоване на підвищення культури мовлення і рівня грамотності учнів. Українська мова як навчальний предмет виконує низку важливих освітніх функцій. Зокрема вона є об'єктом пізнання, соціальним феноменом. Проте – найголовніше рідна мова є засобом самовираження особистості. Тому потрібна мовленнєва особистість, якій притаманні такі якості, як активність, рішучість, оригінальність мислення, конструктивність і творчий підхід до розв'язання різних життєвих ситуацій. Цю проблему неможливо зреалізувати без виховання високої мовної культури учнів, розвитку їхнього мовлення. Через мову учні засвоюють моральні поняття, ідеї та ідеали, виробляють власні переконання, ціннісні орієнтири.

Компетентнісний підхід до навчання мовознавчих та лінгводидактичних дисциплін стимулює розвиток освітнього процесу учнів у загальноосвітній школі, сприяє опануванню нових методик, вивчення частин мови, членів речення, текстів різних стилів, розгляд і вивчення яких дає змогу ефективно організувати систематичну і цілеспрямовану роботу з формування в учнів необхідних компетентностей (мовної, мовленнєвої, комунікативної, предметної), набуття яких зумовлює сучасне життя.

Вивчення синтаксису в українській мові з давніх-давен привертало і привертає увагу мовознавців. Вагоме місце в синтаксисі посідають головні члени речення, зокрема підмет. Підмет викликає до себе зацікавлення лінгвістів. У багатьох граматичних працях вони намагалися з'ясувати засоби вираження підмета з кількісним значенням. Підмет в сучасній українській літературній мові досліджували такі мовознавці: І. Р. Вихованець, Н. Л. Іваницька, К. Г. Городенська, Н. В. Гуйванюк, М. У. Каранська, Н. М. Попович, О. В. Максим'юк. та багато інших.

Вивчення підмета з кількісним значенням, як головного члена речення, в контексті компетентнісного підходу, забезпечує всебічний розвиток мовлення

учнів, пронизує й об’єднує всі види мовленнєвої діяльності учнів, підпорядковуючи роботу над мовною теорією завданням з синтаксису, зокрема під час вивчення головних членів речення (підмета).

Вивчення підмета з кількісним значенням передбачає зв’язок з іншими розділами науки про мову – морфологією, лексикою, орфографією тощо.

Вагомим чинником успішного формування ключових і предметних компетентностей учнів є добір учителем ефективних форм, методів, прийомів і засобів навчання та організації навчальної діяльності.

Актуальність дослідження. Тема вивчення підмета з кількісним значенням дійсно є актуальною і важливою темою для навчання у загальноосвітніх закладах середньої освіти.

Вживання підмета з кількісним значенням відіграє важливу роль у формуванні комунікативних навичок учнів. Вміння виразно висловлювати свої думки та ідеї допомагає їм стати впевненими спікерами, здатними спілкуватися з іншими ефективно. Знання граматичних правил і точне використання кількісних форм також впливають на якість і структуру написаних текстів, допомагаючи учням створювати зв’язні твори.

Таким чином, вивчення підмета з кількісним значенням має значимий вплив на мовну компетенцію учнів і допомагає їм стати успішними в усному та письмовому спілкуванні.

Метою дослідження є аналіз та систематизація існуючих методик вивчення підмета з кількісним значенням у загальноосвітніх закладах середньої освіти. Проведення дослідження дозволить виявити переваги та недоліки різних підходів до вивчення цієї теми, а також визначити оптимальні методики, які забезпечать максимальний рівень засвоєння учнями матеріалу.

Відповідно до мети дослідження доцільно виокремити такі **завдання**:

– визначити роль та місце підмета з кількісним значенням у структурі двоскладного речення сучасної української мови, його особливості та взаємозв’язок з іншими членами речення;

– розглянути методи вивчення підмета з кількісним значенням у загальноосвітніх навчальних закладах;

– визначити взаємоз'язок між вивченням підмета з кількісним значенням та формуванням лінгвістичних компетенцій учнів, розвиток їх когнітивних та інтелектуальних здібностей;

– дослідити ефективність методик вивчення підмета з кількісним значенням та рівень результативності учнів після вивчення цієї теми;

– дослідити зміст найновіших підручників з української мови для ЗЗСО щодо вивчення підмета з кількісним значенням.

Об'єкт дослідження – лінгводидактичний аспект вивчення підмета у загальноосвітніх закладах середньої освіти.

Предмет дослідження – методика вивчення підмета з кількісним значенням та засоби його вираження у розділах шкільних підручників і методичних посібниках.

Для досягнення поставленої мети і розв'язання конкретних завдань у роботі застосовано такі **методи дослідження**:

1) теоретичний;
2) описовий;
3) функціональний.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні найефективніших методів вивчення підмета з кількісним значенням у ЗЗСО. Вперше запропоновано систему вправ, що уможливлюють реалізацію такого підходу та сприяє розвиткові вмінь школярів знаходити підмети з кількісним значенням, витлумачувати їхнє вираження. Завдання вчителя – дати учневі знання з даної теми, навчити його працювати самостійно, сприяти розвиткові усного й писемного мовлення кожного школяра.

Теоретичне значення дослідження полягає в аналізі та систематизації існуючих методик вивчення підмета з кількісним значенням, що дозволить уточнити та розширити наукові знання в галузі методики вивчення цієї теми в ЗНЗ.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що його результати можуть бути використані педагогами та методистами при підготовці до уроків з української мови у процесі вивчення розділів з синтаксису та морфології. Рекомендації, що будуть розроблені у результаті виконаної роботи, допоможуть учителям вибрати найоптимальніші методи та прийоми для досягнення кращих навчальних результатів учнів при вивченні підмета з кількісним значенням.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів (Розділ 1. Теоретико-методичні засади вивчення підмета в сучасній українській мові. Розділ 2. Система методів навчання в процесі вивчення теми «Підмет – головний член речення» (8 клас). Розділ 3. Цикли уроків з української мови у 8-му класі з теми «Підмет. Способи його вираження»), висновків та списку використаної літератури. Повний обсяг магістерської роботи – 90 сторінок, список використаної літератури налічує 68 позицій.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПІДМЕТА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

1.1 Місце підмета у сучасному синтаксисі

Синтаксис є одним із розділів курсу сучасної української літературної мови. Основу його наукового вивчення закладено в працях вітчизняних мовознавців другої половини XIX ст. Нинішні дослідження зосереджені на системі синтаксичних одиниць, їх структурі і семантиці, синтаксичних зв'язках і семантико-синтаксичних відношеннях. Різні підходи до вивчення синтаксису уможливили аналіз синтаксичних одиниць в усіх аспектах їх вияву [68].

У граматичній системі сучасної української літературної мови синтаксису належить центральне місце, оскільки у його сфері функціонують мовні одиниці, які забезпечують спілкування людей, безпосередньо співвідносячи повідомлюване з реальною дійсністю. [12]

Термін «синтаксис» використовують у сучасній українській мові. Синтаксис в сучасній українській мові трактували по різному, де виділяли і пояснювали об'єктивні та суб'єктивні чинники. До об'єктивних чинників відносять особливості функціонування синтаксичних одиниць.

«Суб'єктивні чинники – це усвідомлення важливості дослідження відповідних синтаксичних явищ, ступінь зрілості науки, традиції історичного розвитку синтаксису. Представники філософської школи епохи еллінізму впровадили термін «синтаксис» ще в III ст. до н. е. Основним завданням синтаксису вони вважали вивчення логічного змісту висловлень. Предметом синтаксису в сучасному мовознавстві є система синтаксичних одиниць, їх структура і семантика, синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення тощо» [68, с.8].

До найскладніших питань сучасної синтаксичної теорії, за словами А. П. Грищенка, належить проблема «взаємодії формально-граматичних і семантичних показників у реченні» [23; с.14].

Речення як одиницю синтаксису розглядають у трьох основних аспектах: власне-синтаксичному, семантико-синтаксичному і власне-комунікативному. Із власне-синтаксичним функціонуванням пов'язана внутрішньо синтаксична структура речення – синтаксичні зв'язки і виділювані на їх основі компоненти (головні й другорядні члени речення). З семантико-синтаксичного погляду структуру речення характеризують такі диференційні семантико-синтаксичні відношення і виділювані на їх основі синтаксеми [52; с.7]. Семантико-синтаксична структура речення, на думку І. Р. Вихованця, «грунтується на власне-синтаксичній у тому розумінні, що кожен компонент речення як у власне-синтаксичному, так і семантико-синтаксичному планах визначається з урахуванням синтаксичних зв'язків» [13; с.18].

З формального боку основний зміст двоскладного речення виражають передусім головні члени, поєднані предикативним зв'язком, тобто підмет і присудок, а в односкладних реченнях – головний член речення, що містить вказівку і на суб'єкта-діяча, і на предикативну ознаку дії чи стану.

«Речення в цілому і його члени зокрема посідають центральне місце в синтаксичній системі української мови. Традиційне визначення членів речення грунтується на одночасному врахуванні їхніх формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак, що нерідко руйнує єдині виміри класифікації низки неоднорідних величин.

У сучасному українському мовознавстві дедалі послідовніше розрізняють власне-члени речення (формально-синтаксичні компоненти речення) і синтаксеми (семантико-синтаксичні компоненти). Два ряди компонентів виявляють різне спрямування: власне-члени речення спрямовані у внутрішню структуру мови, а синтаксеми – у зовнішню, відображаючи предмети та явища позамовного світу. Формально-синтаксичні члени речення визначають на основі синтаксичних зв'язків, синтаксеми – на основі семантико-синтаксичних відношень. У найтиповіших випадках формально-синтаксична структура простого речення формується двома взаємопов'язаними головними членами речення – підметом і присудком, а семантико-синтаксична структура –

предикатом і його валентністю. Стосовно інших синтаксичних компонентів речення підмет вважають одним із головних членів» [52; с.26-27].

Підмет і присудок становлять предикативну основу речення і перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності.

Отже, підмет – це головний член двоскладного речення, він вказує на носія ознаки і перебуває в предикативному зв'язку з присудком.

О. Потебня та Д. Овсянико-Куликовський трактували підмет, опираючись на присудок. Вони визначали підмет, що панує над присудком. Поняття підмета в сучасному мовознавстві звичайно виводять із поняття про структурну схему речення і його семантичні компоненти. Підмет виражається в українській мові називним відмінком. Українські мовознавці надають підметові різний статус, який панує над присудком і залежить від нього.

Значне місце у випрацюванні теорії підмета посідають праці українських мовознавців таких, як К. Г. Городенської, К. Ф. Шульжука, І. Р. Вихованця, Н. Л. Іваницької, та ін. «У зв'язку з обгрунтуванням залежності структури простого речення в цілому і двоскладного зокрема від синтаксичних зв'язків у реченні І. Р. Вихованець розглядає підмет як головний член двоскладних конструкцій, який посідає одну з центральних позицій у реченні, утворює разом із присудком його граматичну основу і визначається на основі формально-синтаксичних і формально-морфологічних ознак, закріплених у структурі слова» [12].

«На думку І. Р. Вихованця, підмет перебуває в предикативному зв'язку з присудком, поєднується з ним формою координації і в типових виявах його виражає називний відмінок іменника У структурі простого двоскладного речення підмет виділяється за формально-синтаксичними зв'язками. Йому властиві такі диференційні ознаки: ядерність (головний член речення), взаємозалежний зв'язок із присудком (член речення, поєднаний предикативним зв'язком), детермінація присудком з боку синтаксичного часу й модальності» [13, с. 63-64].

«Напрацювання українських дослідників дають нам можливість виділити такі його ознаки:

а) підмет є головним членом речення;

б) вказує на носія предикативної ознаки;

в) співвідноситься з темою під час актуального членування речення;

г) займає суб'єктивну позицію в структурі речення;

ґ) виражається називним відмінком;

д) перебуває в предикативному зв'язку з присудком;

е) поєднується з присудком зв'язком координації;

є) у реченні здебільшого стоїть перед присудком».

«Встановлено, що однією з найвиразніших диференційних ознак підмета є спосіб його вираження, залежно від якого підмет буває простим і складеним. Простий підмет виражається синтетично, а складений – аналітично.

У ролі простого підмета в українській мові виступають:

– іменники у називному відмінку;

– займенникові іменники, які постають як еквіваленти іменників у постпозиції;

– субстантивовані прикметники, дієприкметники, займенникові прикметники, числівники, прислівники;

– відносні займенники *хто, що, який, котрий* (здебільшого є підметами в складнопідрядних реченнях, вони приєднують підрядну частину до головної);

–прийменниково-іменникова словоформа в непрямому відмінку;

Часткової субстантивації можуть набувати частки, вигуки, різні форми змінних слів, включаючи особові форми дієслів, а також інфінітив, який переміщується в типову для іменника підметову позицію.

Простий підмет може ускладнюватися повторенням тієї самої форми, частками, займенниковими формами в ролі підсилювальних часток». [9]

У сучасній українській мові вживається чимало стійких сполук слів, які стали настільки тісними і синтаксично нерозкладними, що почали виконувати функції складених підметів. У ролі складеного підмета нерідко вживаються сполуки числівників з іменниками. Для підмета, носія предикативної ознаки,

важливішими із семантичного погляду є іменники, оскільки вони взаємодіють з поняттям дії чи ознаки.

Складений підмет, як і інші члени речення непростої будови, має свої семантичні особливості. Н. Л. Іваницька вважає, що складений підмет – це синтаксичний компонент, що являє собою єдність словоформ, які утворюють сполучення слів чи окреме речення, здатне предикативно означатися присудком у структурі граматичного центру двоскладної будови [32, с. 63-64]. Складений підмет утворений з двох або більше компонентів, які є окремими, семантично повноцінними словами, проте разом вони становлять синтаксично нечленовану, цілісну сполуку. Один числівник у такій сполуці не можна вважати за підмет, тому що він не має повної субстантивності [35, с. 85]. Числівник тісно пов'язаний з іменником, його не можна відривати від такого іменника. Лише в разі повної субстантивації, тобто тоді, коли числівник не з'єднується з іменником в єдине неподільне синтаксичне ціле, він може виступати у функції підмета самостійно. Це засвідчує зв'язок між семантикою слів і їхньою функцією в реченні.

У сполученнях із кількісним значенням основний компонент виражений означено-кількісним (власне-кількісним, збірним та дробовим) або неозначено-кількісним числівником, а залежний – іменником (зрідка – субстантивованою одиницею) у називному чи родовому відмінках множини.

«До складених підметів належать:

– кількісно-іменникові сполуки, що становлять поєднання кількісних числівників з іменниками в називному чи родовому відмінках, та збірні і неозначені числівники, іменники з кількісним значенням, що поєднуються з іменниками в родовому відмінку;

– підмети, що складаються із займенника або числівника в називному відмінку та родового відмінка з прийменником *з*, вони мають значення вибірковості, що обмежується головним компонентом;

– соціативний підмет, що будується за моделлю «іменник (займенник, субстантивоване слово) в називному відмінку + іменник (займенник, субстантивоване слово) в орудному відмінку з прийменником *з*»; при цьому

ознака, виражена присудком, стосується обох компонентів підмета однаковою мірою;

– підмети, в яких синтаксично головне слово має послаблену номінативність;

Розглянуті різновиди складених підметів І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська відносять до двох типів.

1. Синтаксично неподільні словосполучення:

– з кількісним значенням;

– зі значенням вибірності;

– зі значенням сумісності.

2. Семантично неподільні словосполучення:

– сполучення слів початок, середина, кінець із родовим відмінком від назв із часовим значенням;

– сполучення слова з метафоричним значенням та іменника;

– сполучення неозначеного займенника на основі *хто, що* і прикметникової форми» [57].

Якщо розглядати детальніше складені кількісні підмети, які виражають межі кількості, то М. У. Каранська виділяє чотири види:

- підмет починається порівняльним визначенням (*трохи, значно*) *менш як,* (*трохи, значно*) *більш як*;
- підмет має у своєму складі формулу виміру *від… до …;*
- підмет починається прийменником *понад*;
- підмет означає наближену кількість і розпочинається прийменниками *до, біля, коло, майже, приблизно* [36, с.27].

Особливістю такого підмета є те, що до його складу не входить жодне слово в називному відмінку, а сполучається кількісний числівник у знахідному або родовому відмінку з прийменником [14, с.164]

Для повідомлення приблизної кількості в підметі застосовується інверсія: числівник і керований іменник міняються місцями, порівняємо: *Вісімсот*

карбованців лежить на книжці в ощадкасі. – Карбованців вісімсот лежить на книжці в ощадкасі [36, с.27].

Отже, залежно від наповнення числівникового компонента складені підмети можуть означати точну, неозначену та приблизну кількість істот або конкретних предметів, причому точна може бути представлена в цілих одиницях, як збірне поняття та як дробова величина. Окремий різновид складених підметів, виражених числівниково-іменниковою сполукою, становлять ті, що передають вибірковість, видільність особи чи осіб з-поміж інших. Їхній стрижневий компонент виражає чітко визначену кількість кого, чого-небудь.

1.2. Методичні аспекти вивчення підмета з кількісним значенням у ЗНЗ

«Методика навчання української мови – наука про загальні закономірності навчання учнів української (державної) мови (засвоєння ними знань про мову, формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок); забезпечує технологію застосування принципів, методів, прийомів і засобів навчання залежно від дидактичної мети й завдань, характеру матеріалу, етапу навчання та інтелектуально-мовного розвитку учнів» [7, с.28].

Сучасні методи навчання української мови вироблялися роками.

Найприйнятнішою для навчання рідної мови є класифікація методів, що ґрунтується на взаємодії вчителя й учнів.

Значну роль в удосконалені методики використання методів і прийомів навчання рідної мови відіграють засоби навчання. До засобів навчання відносять шкільний підручник, дидактичні матеріали (збірники, словники, спеціальні тексти), довідники, таблиці, схеми, опорні конспекти, роздавальний матеріал, транспаранти тощо [7, с.47]

На підвищення ефективності кожного з методів навчання впливає продумане використання цих засобів навчання, які й забезпечують успішну навчальну роботу на уроці. Підбір методів і прийомів навчання залежить від типу уроку.

Також обираючи методи та прийоми навчання, необхідно зважати на те, до якого розділу мови належить тема уроку. Тема підмет вивчається під час освоєння синтаксису. Особливістю вивчення цього розділу є те, що синтаксичний матеріал вивчається на основі зв'язку з усіма іншими розділами, уроки синтаксису розкривають перед учнями мову як систему систем.

Методи навчання синтаксису:

– слово вчителя (розповідь, пояснення);

– бесіда (евристична бесіда);

– спостереження, аналіз мовних явищ;

– робота з підручниками;

–вправа.

Прийоми навчання синтаксису:

– аналіз словосполучень;

– синтаксичний розбір речень;

– залучення окремих членів речення;

– складання речень за окремими схемами та словами;

–редагування.

Система вправ у навчанні синтаксису:

1. Конструювання мовних одиниць (словосполучень, речень) – дозволяють зіставляти утворену конструкцію з вихідним варіантом, зробити висновки.

2. Доповнення речень – формують уміння завершувати думку.

3. Вставка окремих компонентів.

4. Заміна окремих компонентів – розширюють словниковий запас, формують вміння й навички логічно мислити, будувати правильно висловлювання.

5. Перебудова синтаксичної конструкції – формують навички конструювати речення (текст) різних типів.

6. Складання схем, словосполучень, речень – навчають складати схеми за поданими одиницями з подальшим їх відтворенням.

7. Комунікативні – сприяють підвищенню культури мовлення [7, с.67].

Синтаксичні вміння – складник умінь з української мови. Учні повинні вміти знаходити в реченні граматичну основу й словосполучення, головне та залежне слово в них, розрізняти в тексті прості та складні речення, визначати їх типи, виділяти члени речення, визначати способи їх вираження, знаходити вставні слова (словосполучення, речення), відокремлені другорядні члени речення, здійснювати синтактичний розбір речень, синтаксично переконливо вдосконалювати, правити текст; оцінювати власний і чужий текст з точки зору синтаксичної складності, різноманітності, правильності [39, с.72].

У 8 класі основної школи, доцільно використовувати в процесі вивчення синтаксису простого речення елементи кооперативного (колективного) навчання, частиною якого є традиційна групова форма навчання. Учням даної вікової категорії властива індивідуалістична акцентуація особистості, однак прагнення побудувати навчальний процес відповідно до цієї вікової особливості і надання переваги індивідуальній формі навчання може призвести до розвитку в учнів егоцентризму, і як наслідок – непридатності до роботи в колективі. Групові форми організації методичної роботи мають низку значних переваг порівняно з іншими організаційними формами: формування вміння співпрацювати, мотивів навчання, розвиток гуманних стосунків між дітьми, вдосконалення навчальної діяльності (планування, рефлексія, контроль, самоконтроль, взаємоконтроль), збільшення обсягу виконаної учнями роботи за той самий проміжок часу, висока результативність у засвоєнні знанні і формуванні вмінь. Водночас варто зазначити, що оптимальним варіантом є поєднання у методичній роботі індивідуальної, групової та фронтальної форм навчання.

У процесі вивчення синтаксису простого речення в загальноосвітній школі потрібно формувати думку, виділяти основне, створювати організаційні елементи уроку, забезпечувати формулювання теми, вивчати новий матеріал, порівнювати результати та підбивати підсумки.

Для засвоєння знань учні виконують завдання в такій формі:
«Думай – Працюй у парі – Ділись», «Формулюй – Ділись – Слухай – Створюй».

Впровадження сфокусованих, короткочасних цільових розмов серед учнів дає можливість створити кооперовані рівні стосунку ж учнями. Надалі форми організації поступово треба ускладнювати, тобто, кооперативні форми організації роботи вводити за принципом «від простого до складного». Складніший різновид роботи проводиться тільки тоді, коли учні повністю засвоїли попередню схему роботи та практично відпрацювали її.

Пропонуємо зразки завдань та вправ:

1. Визначте граматичну основу в реченні, з'ясуйте спосіб і засіб вираження підмета:

I пара – *Багато вітрів прошуміло над головою* (О. Довженко);

II пара – *Прогомоніла путівцем ватага хлопчаків*;

III пара – *Дев'ять множимо на чотири*;

IV пара – *Двійко їх вижило*;

V пара – *П'ятірка сивих плотарів сиділа в тінях яворів* (А. Малишко);

VI пара – *За селом росли дві берези*;

VII пара – *Ах, скільки струн в душі дзвенить* (О. Олесь).

Відповіді організовуються за принципом «Скажіть й переключайся».

2. Колективний вибірковий диктант.

Завдання: виписати лише підмети з кількісним значенням.

Завдання для пар: доповнити диктант власним прикладом (метод «Думай – Працюй у парі – Ділись»).

3. Скласти речення з кількісним підметом (метод «Думай – Працюй у парі – Ділись»):

I пара – *один з нас*;

II пара – *три*;

III пара – *море емоцій*;

IV пара – *зграя вовків*;

V пара – *пара коней*;

VI пара – *чотири на чотири*;

VII пара – *декілька людей*.

4. Опрацювати в парі частину мікротему («Способи вираження підмета»). Взяти інтерв'ю у свого партнера та визначити, як він засвоїв мікротему.

5. Завдання для пар:

розробити питання для інших пар та до вчителя з теми, що вивчається. Питання озвучити у формі інтерв'ю.

6. Складання таблиці «Способи вираження підмета» (метод «Спільний проект» або «Навчання разом»)

7. Відредагувати речення, виправити синтаксичні помилки:

– *Отара овець були страшено дуже налякані*. – *Лише семеро людей прийшли в спортивному одязі.*

– *Кілька ромашок росли на клумбі* (і т. д.)

8. Клас ділиться на 4 групи, кожна з яких отримує завдання написати твір на лінгвістичну тему в художньому стилі про підмети з кількісним значенням, відповідно до назви своєї групи:

перша група «Способи вираження підмета»;

друга – «Засоби вираження простого підмета»;

третя – «Засоби вираження складеного підмета»;

четверта – «Узгодження підмета з присудком».

Керівники груп зачитують і захищають свої роботи, члени інших груп беруть участь у обговоренні творів, ставлять запитання, роблять зауваження, доповнюють, виправляють помилки, добирають власні приклади (метод «Навчання разом»).

Завдяки подібним завданням учні навчаться знаходити граматичну основу в реченні, визначати підмет і засоби його вираження, правильно узгоджувати підмет з присудком. Цей комплекс завдань можна використовувати на уроках узагальнення систематизації знань, контролю і корекції, підготовки до контрольної роботи [24, с. 2-6.].

1.2.1. Теоретичні відомості про підмет у найновіших підручниках

Засобами навчання мови, які описують об’єкт вивчення є підручник, наочні та технічні засоби, немалу роль відіграє слово вчителя, комп’ютер та інше.

Підручник розкриває зміст навчання і є основою для його процесу. Він є джерелом знань, ядром системи засобів навчання, тому існує низка підручників.

Підручники доповнюють посібники з дидактичного матеріалу, різноманітні словники, довідники та хрестоматії.

Ядром являється незмінний і стабільний матеріал, який служить школі. Автор підручника бере до уваги, в яких ситуаціях і в яких формах роботи він буде реалізований. Розкриття суті матеріалу розпочинається з опису дійсності, далі йде перехід до опису навчання.

Добре знання матеріалу є необхідною, але ще не зовсім достатньою умовою для того, щоб автор підручника зробив його якісним.

Навчальні видання для учнів можна поділити на підручник-практикум, посібник і просто підручник. Підручник вміщує виклад певної дисципліни, який відповідає програмі і затверджений офіційною інстанцією. Навчальний посібник в деякій мірі доповнює підручник. Практикум містить практичний матеріал, що сприяє засвоєнню курсу.

Вимоги до підручника:

–має розкривати опис, пояснення, опис та пояснення фактів і процесів;

– розкривати суть предмета.

Слово вчителя виконує інформаційну і комунікативну функцію. Вчитель зосереджує увагу учнів, організовує їх та сприяє формуванню їх переконань. Слово вчителя є незмінним у навчанні та вихованні.

Вивчення підмета розпочинається у ЗНЗ у 5-му класі при опрацюванні теми «Речення. Його граматична основа», де на це виділено один урок. Учнів ознайомлюють з основними відомостями про підмет і присудок, наводять найпростіші для розуміння приклади. Про підмети з кількісним значенням учні дізнаються у 8-му класі під час вивчення теми «Підмет. Способи його

вираження». На опрацювання цієї теми виділяється лише один урок, але вчитель на власний розсуд може збільшити кількість годин, взявши їх з резерву.

Для порівняльної характеристики подачі теоретичних відомостей про підмет, а зокрема й підмет з кількісним значенням, у шкільних підручниках вибрано підручники з української мови для учнів 8 класу 2021 року видання: Данилевська О. «Українська мова»; Авраменко О., Борисюк Т., Почтаренко О. «Українська мова», Заболотний В. «Українська мова», Глазова О. «Українська мова».

У названих підручниках виділено один параграф для вивчення підмета, де подано визначення двоскладного речення, головних членів речення, способи вираження підмета.

Авторка Оксана Данилевська зазначає, що «… підмет – це головний член двоскладного речення, що називає предмет, ознаку якого виражає присудок. Підмет відповідає на запитання *хто? що?*, він означає виконавця дії або носія стану» [24, с. 82].

У підручнику, створеному у співавторстві О. Авраменка, Т. Борисюк, О. Почтаренко, подано таке визначення підмета: «Підмет – головний член двоскладного речення, який означає особу, предмет, опредмечену дію чи абстрактне поняття та відповідає на питання *хто? що?* [1, с. 34].

Співавтори підручника Олександр та Віктор Заболотні подають такі теоретичні відомості про підмет: «Підмет – головний член двоскладного речення, що означає особу, предмет або явище, якому приписується якась дія, стан чи ознака, виражена присудком. Підмет відповідає на такі питання *хто? що?*» [28, с. 31].

Олександра Глазова у своєму підручнику зазначає, що «Підмет – це головний член речення, що означає предмет (особу, явище, поняття), про який говориться в реченні і відповідає на питання *хто?* або *що?*» [16, с. 68].

Саме у 8-му класі учні вивчають способи вираження підмета. У зазначених підручниках вказано, що підмет поділяється на простий і складений. Простий підмет виражений одним словом – іменником у формі називного відмінка чи

словом іншої частини мови, ужитим зі значенням іменника. Складений підмет виражений двома й більше повнозначними словами. Розглянемо лише підмети з кількісним значенням.

Як приклад, Оксаною Данилевською наведено таке речення з простим підметом, що має кількісне значення: *А* ***двоє*** *стояли перед собором, розглядали при місяці споруду* (О. Гончар). Про складений підмет (виражений словосполученням) з кількісним значенням у підручнику повідомляється: кількісний числівник (означено-кількісний та неозначено-кількісний) – *два, п'ятнадцять, багато, мало, чимало, кілька* – та *іменник* – ***Дві хмаринки*** *пливли кудись у вбранні золотім* (Олександр Олесь); іменник та слово з кількісним значенням на зразок *трохи, скільки, стільки, решта, частина* – ***Скільки днів*** *пролетіло над нами* (В. Сосюра).

Подибуються у підручниках підмети з кількісним значенням, що означають приблизну кількість, напр.: ***Понад п'ятдесят школярів*** *узяло участь в олімпіаді* [24, с. 83]

О. Авраменко, Т. Борисюк і О. Почтаренко у підручнику наводять такі речення з кількісним значенням, що означають означену та неозначену кількість: ***Одні полотна*** *викличуть із глибин пам'яті заквітчану галявину в лісі, інші – мамин садок* (З інтернету); ***Багато художників*** *оспівують природу у своїх творах*, а також подибуються фразеологізми з кількісним значенням, напр.: *Працювати* ***до сьомого поту*** *– звичка багатьох залюблених у свою справу митців* [1, с.35].

Як приклад простого підмета з кількісним значенням у підручнику Заболотних «Українська мова» наведено речення з підметом-числівником: ***Троє*** *ідуть степами у молодому житті* (М. Нагнибіда). Складений підмет проілюстрований такими реченнями: *І* ***три тополі*** *стали на сторожі* (Б. Стельмах); ***Багато громів*** *упало з неба* (А. Малишко) [28, с. 32].

Олександра Глазова вказує, що серед простого підмета, що має кількісне значення є той, що виражений числівником у значенні іменника. Наприклад: ***Один*** *у полі не воїн* (Народна творчість). Серед складених – сполука іменника,

що має значення сукупності, з іменником у формі Р.в.. Наприклад: ***Велика зграя журавлів*** *кружляла невисоко* (М. Рильський) [16].

На закріплення поданого матеріалу автори підручників пропонують ряд вправ. Серед речень зустрічаються і ті, що мають прості та складені підмети з кількісним значенням.

У підручнику О. Данилевської використані такі речення з підметами з кількісним значенням: ***Двоє діток*** *бавилося на підлозі*; ***Багато вітрів*** *прошуміло над головою;* ***Із п'ять хлопців*** *мостилося коло столу з книжками;* ***Майже три роки*** *минуло від тоді;* ***Двоє приятелів*** *стояли осторонь;* ***Один*** *у полі не воїн; На стадіоні зібралося* ***багато людей*** [24, с. 85].

У вправах підручника О. Авраменка використано такі підмети з кількісним значенням: ***Два кольори*** *домінують на картині Олександра Мурашка «Дівчина в червоному капелюсі»; Ліворуч* ***три дівчини****, освітлені теплим сяйвом річки, пускають на воду вінки; Праворуч ще* ***кілька дівчат*** *відчалюють від берега на човні;* ***Багато творів*** *Марії Примаченко експонується в Парижі, Празі, Монреалі, Києві* (М. Шинкарук) [1, с.35-36].

У вправах О. Заболотний і В. Заболотний використали такі речення з підметом з кількісним значенням: ***Три зозулі*** *грають в грі семибарвистій* (А. Тарасевич); *На підлозі бавилося* ***двоє діток*** (Ірина Вільде); ***Кілька вовків*** *крутилися позаду, тупцювали, підскакували, одбігали назад і знову верталися до зграї* (Ю. Мушкетик); ***Дві*** *високі* ***стіни*** *лісу обступили білу пухову дорогу* (І. Нечуй-Левицький); ***Майже три роки*** *минуло від того далекого світлого дня* (О. Гончар); *І його підхопили* ***з десяток рук****, сильно підкинули вгору…* (І. Ле) [28, с. 33-34].

У вправах авторка О. Глазова використала такі речення з підметами, що мають кількісне значення: *До складу Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» входять* ***5 музеїв*** (Із туристичного путівника); *Там шумлять в зеленому розвої* ***сто дубів*** (А. Малишко); ***Троє*** *ідуть степами у молодому житі* (М. Нагнибіда); ***Десятеро пастухів*** *усю череду розгублять* (Німецьке прислів'я); ***Зграя шакалів*** *цілком може подолати тигра* (Грецьке

прислів'я); *З однієї брехні народжується* ***сто побреньок*** (Іспанське прислів'я); ***Двоє*** *дивляться вниз.* ***Один*** *бачить калюжу.* ***Другий*** *роздивляється зорі* (За О. Довженком); ***Сорок мудреців*** *не виправлять помилок одного дурня* (Народна творчість); ***Натовп людей*** *має багато голів, але не умів* (Народна творчість) [16, с. 69-72].

Отже, речень з простими підметами з кількісним значенням зустрічаємо у вправах менше, а з складеним (особливо означено-кількісним) – більше. Багато уваги в підручниках приділено питанню узгодження підмета з кількісним значенням з присудком.

Особливо ця тема поширено розглянута О. Данилевською. У школярів виникає питання вибору форм числа присудка тоді, коли складений підмет виражений сполученням означено-кількісного числівника, неозначено-кількісного числівника (*багато, мало, кілька*), кількісного іменника (*більшість, решта, частина*) з іменником у формі родового відмінка множини. Присудок у таких реченнях, як зазначає О. Данилевська, може мати форму однини і множини: *П'ятеро гостей* ***прийшли****. П'ятеро гостей* ***прийшло****.* Для вибору форми числа в таких реченнях необхідно звернути увагу на ряд закономірностей. (дод.1) Для закріплення цієї теми авторка пропонує впр. 5 [24, с. 87].

Про узгодження головних членів речення (підмет з кількісним значенням) у підручнику О. Авраменка і співавторів написано так: «Якщо підмет виражений сполученням числівника з іменником, то узгодження залежить від того, на чому зосереджено увагу:

а) в однині, якщо треба наголосити на кількості виконавців;

б) у множині, якщо звертаємо увагу на дію. Наприклад: ***Троє учнів відбилося*** *від гурту*. Тут важлива кількість учнів. ***Троє учнів відбилися*** *від гурту*. У цьому реченні наголошено на тому, що учні відстали [1, с. 40].

Щодо узгодження підмета і присудка Заболотні зазначають, що біля складеного підмета, вираженого сполученням кількісного або збірного числівника з іменником, присудок ставимо в однині, якщо увагу зосереджено на

кількості виконавців (***п'ятеро учнів прийшло*** *на репетицію*); у множині, якщо увагу зосереджено на назві виконавців (***п'ятеро учнів прийшли*** *на репетицію*).

Якщо складений підмет означає часовий відрізок, то присудок ставимо в однині. Наприклад: *Минуло десять років*.

Якщо до складеного підмета входять слова *багато, мало, чимало, трохи* або іменник зі значенням кількості (*десяток, частина, сотня, решта, половина, більшість* та ін.), то присудок переважно має форму однини. Наприклад: ***Багато людей не змогло*** *потрапити на концерт.*

Якщо біля складеного підмета стоїть означення у формі множини, то присудок ставимо переважно у формі множини. Наприклад: *Оті* ***два роки*** *швидко* ***минули***. Для закріплення матеріалу учням пропонують вправу 74 [28, с. 39-40].

Таким чином з'ясовано, що підмет з кількісним значенням вивчається у ЗЗСО учнями 8-го класу в контексті вивчення тем «Підмет і його способи вираження», а також «Узгодження головних членів речення». Для вираження простого підмета з кількісним значенням використовуються числівники (*один не воїн, двоє стояли, троє ідуть* – відбувається субстантивація числівника при опущені іменників на зразок «людина», «чоловік» і т. д.). Складені підмети з кількісним значенням виражені кількісними числівниками – означено-кількісними (*дві хмароньки, три роки, десятеро пастухів, сорок мудреців*) і неозначено-кількісними (*багато вітрів, кілька вовків*), а також іменниками та словами зі значенням кількості (*десяток рук, решта учнів*).

Аналіз підручників 8-го класу показує, що навчальний матеріал у них про підмет і способи його вираження подано відповідно до програми, підібрано ряд цікавих прикладів з української літератури, а також запропоновано вправи на вивчення та закріплення теми.

Для того, щоб краще зрозуміти тему, потрібно виділити більше годин для її вивчення. Це допоможе учням правильно узгоджувати головні члени речення, не допускати помилок у мовленні та на письмі.

1.2.2. Формування лінгвістичних компетенцій учнів під час вивчення головного члена речення – підмета

Освітня практика характеризується все інтенсивнішим спрямуванням на компетентнісний підхід. Він передбачає набуття знань, умінь та навичок для того, щоб володіти вільно мовою. Тут визначено загальні засади, на яких організовано роботу з розвитку мовлення. Відповідно до державного стандарту загальної середньої освіти компетентнісний підхід з різним ступенем обгрунтованості має проекцію в чинних програмах сучасної української мови. У мовній освіті закладено в таких працях сучасних лінгводидактів: М. Пентилюк, О. Горошкіна І. Ґудзик, С. Караман, Л. Мацько, Є. Пассов, О. Семеног.

Основним складникам мовної компетентності є знання мови та реалізація її у мовленнєвій діяльності. Багато уваги приділяється у працях М. Вашуленка, С. Карамана, А. Богуш, М. Пентилюк. Методику реалізації компетентнісного підходу висвітлено у таких працях, як: П. Білоусенко, О. Біляєв,. О. Савченко та багато інших. Мовну компетентність трактують як обізнаність конкретного суб'єкта, а мовленнєву – як здатність особи до практичного використання знань про мову у процесі комунікації.

«Формування й становлення компетентнісного підходу в мовній освіті знайшли відображення в лінгводидактичній науці як тенденції до поглиблення психолінгвістичної мотивації процесу навчання мови (О. Біляєв, Л. Варзацька, Т. Донченко, С. Омельчук, М. Пентилюк, Г. Шелехова й ін.), переакцентування мети й завдань вивчення мови, застосування нових підходів – когнітивного, комунікативно-діяльнісного, функційно стилістичного, проблемного, етнопедагогічного, українознавчого. Для української мови як навчальної дисципліни основним завданням визначено формування в школярів мовної та мовленнєвої компетентностей. У новій редакції Державного стандарту базової і повної середньої освіти, зокрема в освітній галузі «Мови і літератури» зазначено, що мовна й мовленнєва змістові лінії є основними, які визначають безпосередній предмет навчання, його структуру, супроводжуються вимогами до рівня мовленнєвої й мовної компетентностей учнів, а дві інші (соціокультурна й

діяльнісна (стратегічна) є засобом досягнення основної освітньої мети навчання української мови в основній школі. Мовна компетентність передбачає засвоєння школярами основ науки про мову, знання її системи, володіння способами й навичками якісної діяльності з вивченим мовним матеріалом.

Відповідно, мовленнєва компетентність полягає в забезпеченні цілеспрямованого формування й удосконалення вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, читанні, говорінні, письмі на основі засвоєння мовленнєвознавчих понять, оволодіння базовими вміннями й навичками використання мови в життєво важливих для певного віку сферах і ситуаціях спілкування. Таким чином, компетенцію ми визначаємо, формулюємо, а компетентність формуємо, розвиваємо, набуваємо, удосконалюємо, підвищуємо й оцінюємо. Нам імпонує думка про те, що уміння сприймати (слухати, читати) і розуміти почуте й прочитане лежить в основі володіння мовою». [54]

Отже, основною є мовленнєва змістова лінія. Вона передбачає уміння та навички мовленнєвої діяльності, а робота над фактичним матеріалом формує знання і вміння, які підпорядковуються завданням з розвитку зв’язного мовлення. Формування мовної та мовленнєвої компетентностей відбувається в процесі вивчення кожного рівня мовної системи. Найкраще така робота проходить на уроках з вивчення синтаксису сучасної української мови.

Останні напрями розвитку лінгвістики, як науки, акцентують свою увагу особливо на синтаксичній побудові мови, особливо на предметі вивчення. Отже, саме комунікативну функцію мови покладено в основу методів і прийомів у методичній науці. Синтаксис вивчають школярі впродовж шкільного курсу.

Основне вивчення підмета як головного члена речення, способи його вираження відбувається у восьмому класі. Згідно з Програмою для загальноосвітніх навчальних закладів (класів) з поглибленим вивченням української мови 8-9 класи (автори С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ, В .І. Тихоша) на опрацювання цієї теми відводиться один урок.

Основні мовні компетентності передбачають формування вивчення підмета та способів його вираження у 8-му класі, програма визначає такі: значеннєва складова – учень (учениця) знає члени речення, способи їх вираження; діяльнісна складова – визначає головні члени речення, способи вираження підмета [54, с. 19].

У процесі вивчення підмета з кількісним значенням оцінюється:

– засвоєння школярами основних відомостей про підмети, способи їх вираження;

– уміння їх розпізнавати, аналізувати;

– правильне узгодження підметів з кількісним значенням з присудками.

Оцінювання учнів здійснюють на:

– початковому рівні: поверхова зорієнтованість у теоретичній інформації про підмет та способи його вираження;

– середньому рівні: знання про підмети та вміння використовувати їх на практиці;

– достатньому рівні: системне засвоєння відомостей про підмет (зокрема підмет з кількісним значенням), способи й засоби його вираження, уміння розпізнавати різновид підмета в реченні, правильно узгоджувати підмет з присудком;

– високому рівні: системне й грунтовне засвоєння відомостей про підмет, способи й засоби його вираження, узгодження головних членів речення, вміння конструювання, трансформації, редагування речень з простими і складеними підметами, автоматичність відповідних мовленнєвих і правописних умінь і навичок, науковий підхід до виконання пізнавальних завдань (написання рефератів, доповідей, дослідницьких робіт тощо).

Основне завдання вивчення підмета як головного члена речення полягає у засвоєнні школярами теоретичних відомостей, вироблення у них відповідних практичних навичок. Таке завдання успішно може реалізуватися лише тоді, коли якісно розроблено та проведено вчителем цілісної системи організації та проведення навчальної діяльності школярів на уроках синтаксису.

Підібрані педагогом вправи та завдання сприятимуть розмежуванню простих і складених підметів, проведенню спостережень над особливостями засобів вираження підметів з кількісним значенням, аналізу різних видів підметів, побудові речень з підметами з кількісним значенням за схемою та описом. Особливо у складі зв'язних висловлювань різних стилів та жанрів. З жанрового погляду методичні форми, які будуть відповідати завданням вивчення підметів з кількісним значенням.

Зокрема, перевагу в цьому необхідно надавати насамперед таким методичним формам, як диктанти, конструювання речень, редагування текстів, лінгвістичні ігри, які містять лінгвістичний матеріал.

1.3. Вираження підмета з кількісним значенням засобами української мови

Категорія кількості – одна з найбільш абстрактних категорій людського мислення. Вона виступає в діалектичній єдності двох протилежних понять: означена кількість – неозначена кількість. Поняття означеної кількості включає конкретизовану множину, наприклад: *п'ять кілометрів, дев'ятсот дев'яносто чотири роки, одна друга аркуша.* Зміст поняття неозначної кількості становить недиференційована точно не визначена сукупність, яка може означати різні величини в загальному множинному ряду, зокрема: малу неозначену кількість (*мало людей, кілька днів*); велику неозначену кількість (*багато днів, чимало дітей*); надзвичайно велику неозначену кількість (*тьма народу, безліч квітів*); інші значення (*кільканадцять літ, кількадесят лекцій*) [18].

Кількість в сучасній українській літературній мові може виражатися числівниками, іменниками з кількісним значенням, прислівниками, займенниками, вигуками тощо.

«Роль простого підмета можуть виконувати передусім іменники, а також інші субстантивовані частини мови, зокрема субстантивовані числівники – власне-кількісні, збірні, неозначено-кількісні та дробові. У сучасній українській

літературній мові активно функціонують кількісно-іменні сполуки, які виражають кількісні відношення між предметами та явищами». [9]

Залежно від того як передане поняття кількості, наскільки воно виражене, сполучення цього типу поділяють на утворення з родовим частини, вимірності та сукупності.

А. П. Грищенко у зв'язку з функціонуванням числівників, пропонує розрізняти такі поняття, як число (певна окреслена множина однопланових предметів (понять, процесів) або поділ цілого на частини – *сім днів, два наступи, дві п'ятих прибутку* і кількість [23].

Бачимо, що не всі слова, які виражають кількісне значення, належать до числівників. Поза системою сучасних числівників перебувають лічильні іменники: *пара, десяток, дюжина, сотня*, а також іменникові еквіваленти дробових числівників: *чверть, третина, половина, десятина*. Вони є дублетними кількості при числівникових назвах деяких числових понять: *десяток – десять, дюжина – дванадцять, сотня – сто, половина – одна друга* і т. д.

Окремо виділяють і ті іменники, що утворилися суфіксальним способом від назв числівників: *одиниця, двійка, дев'ятка* і подібні.

Окрім числівників та іменників, кількісне значення можуть передавати такі прислівники: *мало, немало, чимало, багато, небагато*.

Кількісні числівники без іменника, лише субстантивуючись, можуть займати позицію підмета, набуваючи властивостей іменника і функціонуючи інакше, ніж у сполуці «числівник + іменник». Субстантивований власне-кількісний числівник у підметовій позиції стає виразником морфологічних ознак іменника числа й роду, але незважаючи на це такий числівник зазнає лише функціональної (синтаксичної) субстантивації, тобто він виступає тільки в синтаксичній функції іменника, бо в нього немає морфолого-словотвірних засобів, за допомогою яких можна було б оформити граматичні значення роду й числа, що засвідчувало б морфологічну субстативацію, напр.: *Велике «**сім**» виділялося на футболці футболіста; **21** – це мій номер; От сії **два** побились*

(Леся Українка); *Останні* ***шість*** *будуть пізніше* (О. Гончар); ***Всі три*** *протягли руки, але Петрусь найдужчий, схопив кварту сам і відбіг на бік* (Л. Мартович).

Дуже часто в позиції підмета виступають збірні числівники, які на відміну від субстантивованих власне-кількісних числівників зовсім не можуть вживатися із синтаксичними виразниками граматичного роду – залежними від них означальними компонентами у формі певного роду, бо вказують на кількість як єдине ціле, не диференціюючи складники цього цілого за родовою ознакою. Із субстантивованими збірними числівниками в позиції підмета пов'язуються лише синтаксичні модифікатори їхнього граматичного значення множини, напр.: ***Двоє*** *стояли перед собором, розглядали при місяці споруду* (О. Гончар); *Сідаймо на човен* ***обоє****, Шаліє буря – най шаліє!* (В. Пачовський); *Під час тимчасової окупації міста* ***обоє*** *(учитель з дружиною) зазнали лиха, набралися горя по вуха* (Ю. Яновський); ***Обоє*** *довго мовчали. Ярославі здалося, що Сирота промірює в думці ту дорогу, вертається назад, боляче наступаючи на власні сліди* (Ю. Мушкетик); ***Двоє*** *загинули в тридцять третьому,* ***двоє*** *в тридцять сьомому. Ще* ***троє*** *лишилось для наступної війни* (Л. Костенко); *Колись-то Лебідь, Рак та Щука Приставить хуру узялись. От* ***троє*** *разом запряглись, Смикнули – катма ходу...* (Л. Глібов); ***Всі троє*** *вийшли на вулицю* (В. Земляк); ***Всі троє*** *з реготом подалися на вулицю, навіть не глянувши на хлопця* (В. Козаченко); *Останні* ***семеро*** *повернулися вночі; І* ***всі семеро*** *зірвалися з місця кар'єром геть* (Ю. Смолич).

Зовсім рідко зазнають функціональної субстантивації, заступаючи позицію підмета, неозначено-кількісні числівники *кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят, стонадцять* та дробові числівники, передусім ті, що називають числа, пор.: *Ті* ***кілька*** *були визначальними; Найсміливіші* ***кількадесят*** *ринулися вперед; Оті* ***декілька*** *виявилися найвідповідальнішими;* ***Одна четверта*** *– це частка молодих у колективі;* ***3,5*** *– це десятковий дріб;* ***Три цілих і дві п'ятих*** *– це мішаний дріб.*

Основна суть числівників, як відомо, полягає в кількісному означуванні предметів. Їхня функціональна подібність до іменників не засвідчує явища

повної субстантивації самостійно вживаних числових назв з абстрактно-математичним значенням: вони залишаються числівниками. Звичайні випадки субстантивації характерні переважно для груп власне-кількісних та збірних числівників, хоч у цілому числівники субстантивуються рідше, ніж прикметники й дієприкметники. Це буває тоді, на думку дослідників, коли самостійно вжитий у реченні числівник не лише виражає поняття кількості, а й заступає собою назву предмета, що його він мав би пояснювати в разі звичайного (приіменникового) вживання [52 с. 29-30].

Складені підмети виражаються аналітично. «Їм властива семантична єдність компонентів, що грунтується на обов'язковій лексичній сполучуваності слів (*сорок студентів, чимало учнів, юрба людей*). Такі підмети є синтаксично неподільними словосполученнями, головне слово яких обов'язково вимагає залежної словоформи». [12]

Семантична типологія синтаксично неподільних підметів-словосполучень представлена таким чином (за О. Максим'юк) [43, с.78-82]):

1) поєднання відчислівникових іменників з іменниками у родовому відмінку. Це поєднання відчислівникових іменників, що мають кількісне значення, на зразок *трійка коней, десяток людей, сотня очей* і подібні підмети-словосполучення з кількісними іменниками, утвореними від кількісних числівників, рідко означають точно визначене число підметів чи осіб, а вказують на означення великої кількості кого- чи чого-небудь, наприклад: ***Десятки людей*** *зібралися на майдані* (О. Довженко); ***Сотні очей*** *пристрасно стежили за цим героїчним переходом танків по дну чужої річки* (О. Гончар).

2) підмети-словосполучення з іменниками на позначення конкретної чи приблизної міри та іменниками в родовому відмінку. Це іменники, що утворюють систему мір довжини, ваги чи об'єму чогось: *метр, кілограм, декалітр, тонна, лікоть, пуд, фунт* та інші, наприклад: ***Око горілки*** *вже стояло у Семена на столі* (М. Коцюбинський); *Та тільки лютої* ***хвороби п'ядь*** *без жалю поламала веснам крила* (Н. Царук);

3) підмети-словосполучення з синсемантичними іменниками з загальним значенням надмірно великої кількості чи надзвичайно малої кількості та іменниками в родовому відмінку, як-от: *море, океан, тьма, маса, злива, потік, жменька, решта, дещиця, кусник, дрібок* та ін. *(море справ, хмара ворогів, злива оплесків*).

Функція неозначеного числа тут передається метафоризованими поняттями, які власне не є виразниками кількісних відношень і для них більш природними є метафоризоване, гіперболічне число. Наприклад: ***Ліс очерету*** *хилиться п'янкий, дивиться мрійно у воду* (М. Рильський) [6, с. 147];

4) підмети, виражені сполучення іменників, що мають значення сукупності живих істот, з іменниками у родовому відмінку.

Виділяємо іменники на зразок: *валка, ватага, гурт, натовп, отара, спілка, табун* та інші, що утворюють нерозкладні словосполучення: *пара коней, гурт молодиків, спілка журналістів* та інші;

5) підмети, виражені словосполученням іменників, яким властива сема сукупності та позначення невизначеної кількості предметів, з іменниками у родовому відмінку, яким так само властива сема сукупності.

Виділяємо нерозкладні словосполучення з іменниками ряд, низка, *в'зка, кетяг, оберемок, букет, китиця* тощо, їм так само властива сема сукупності, наприклад: *ряд предметів, букет жоржин, комплект листівок, набір інструментів* і подібні;

6) підмети-словосполучення з іменниками, що мають значення міри (кількісного об'єму за формою предмета) та іменниками у родовому відмінку.

Іменники, що позначають посуд чи інші предмети побуту, одночасно означають і кількість напою, рідини, речовини чи інших продуктів харчування, ліків тощо, позначенні іменником у родовому відмінку, як-от: *ложка дьогтю, бочка меду, тарілка супу, кошик грибів, машина дров*.

О. К. Безпояско зауважує, що такі іменники до реалізації функції означеної кількості відносимо умовно. Ситуація квантитативної актуалізації тут вмотивована поєднанням лексичних одиниць, які, позначаючи частини цілого,

передають кількісний вияв предметності, наприклад: *Восени ложка води, а цебер грязі* (Прислів'я). *Баба мала за пазухою півхліба, головку часнику і крихту солі* (І. Франко) [6, с. 139];

7) підмети, вираженні сполучення іменників із квантитативними значеннями на позначення адміністративних одиниць, об'єднання у певну сукупність та іменників у родовому відмінку.

Це іменники типу *мережа, сітка, блок, корпорація (мережа шкіл, об'єднання країн, сітка годин).* Особливо продуктивні такі словосполучення у публіцистичному стилі, у мові засобів масової інформації, наприклад: ***Система*** *дошкільних* ***закладів*** *потребує серйозних реформ* (З часопису); ***Мережа шкіл*** *цьогоріч не відновить свою роботу в режимі офлайн* (З просторів інтернету) [43, с. 78-82].

До складених підметів з неозначено-кількісним значенням належать також підмети у реченнях з дистрибутивною функцією, де реалізатором узагальненого значення є лексеми, марковані грамемою однини (*дехто з них, кожен з нас, один з нас*), наприклад: *І* ***кожний з нас*** *те знав, що слави нам не буде* (І. Франко); ***Кожному з нас*** *здавалося, що вже все позаду, небезпека минула* (Довженко) [6, с. 143].

Тут складений підмет виражено поєднанням займенників у називному та родовому відмінках з прийменником *з (зі).*

Числівники у функції підмета (як простого, так і складеного) виступають самостійно в основному в математичних висловах, наприклад: ***Двадцять*** *ділиться на п'ять, п'ять на п'ять- двадцять п'ять, дев'ять мінус три- шість*. У літературних творах числівники часто зустрічаємо у заголовках творів, наприклад: «*Сто тисяч*» (І. Тобілевич); «*54*» (Василь Швець); «*Тисяча і одна ніч*» (казки) [35, с. 85].

Отже, в українській мові підмет з кількісним значенням виражається такими засобами:

– простий – субстантивованими числівниками, наприклад: *Прийшло* ***троє***;

– складений – сполучення числівника з іменником у називному або родовому відмінку, наприклад: *Тихо листом край печери* ***два дубки*** *шептали* (С. Руданський);

– сполучення числівників у математичних виразах, наприклад: ***Сім*** *на сім-сорок дев'ять;*

– сполучення іменника, що має значення сукупності, з іменником у родовому відмінку, наприклад: *Велика* ***зграя журавлів*** *кружляла невисоко і плавно над землею* (М. Рильський);

– сполучення іменника, числівника чи займенника у формі називного відмінка й іменника, займенника чи числівника в родовому відмінку з прийменником *з (із)* та без нього, наприклад: ***Один із школярів*** *підвівся* (Панас Мирний); ***Одна бджола*** *мало меду наносить* (Народна творчість);

– сполучення прислівника з іменником у родовому відмінку, наприклад: ***Багато людей*** *так і не змогло потрапити на стадіон*.

Отже прості та складені підмети з кількісним значенням у сучасній українській мові надзвичайно різноманітні за своєю семантикою та засобами вираження.

Відіменникові числівники *тисяча, мільйон, мільярд* і под. у позиції підмета значно частіше вживаються як субстантивовані виразники неозначеної кількості і порівняно рідко – як субстантивовані назви означеної кількості, пор.: ***Тисячі*** *працюють за межами України;* ***Мільйони*** *відпочивають щороку біля берега моря;* ***Мільйон*** *надихнув його на працю;* ***Мільярди*** *не врятують їх*.

Числівники, що вживаються в позиції підмета, лише функціонально уподібнюються до іменників, тобто зазнають функціональної субстантивації. Потенційно в цій позиції можуть виступати означено й неозначено-кількісні числівники, проте найтиповішою вона є для власне-кількісних та збірних числівників і нетиповою – для неозначено-кількісних та дробових числівників.

Функцію складеного підмета, нарешті, досить часто виконують сполуки збірних числівників та іменників середнього роду, що означають немовлят чи конкретні предмети, або множинних іменників, напр.: *На підлозі бавилося* ***двоє***

кошенят; Шестеро хлоп'ят *грало у футбол;* ***Десятеро відер*** *виблискувало на сонці;* ***Троє ножиць*** *висить на цвяшку*.

Дробові числівники називають точну кількість частин, виділених із складу цілого. Вони функціонують як гібридні аналітичні структури, тому що поєднують у собі кількісний числівник і субстантивований порядковий прикметник: *дві третіх, одна шоста, п'ять восьмих* та ін. На відміну від власне-кількісних, дробові числівники широко сполучаються з абстрактними і речовинними іменниками. Ці сполуки виконують функцію складеного підмета у двоскладних реченнях: ***Одна третя роботи*** *завершена;* ***Три цілих п'ять десятих землі*** *є в їхньому користуванні.*

Підметом також може бути сполучення, стрижневим словом якого є іменник *половина* зі значенням однієї з двох рівних частин чогось, тобто аналог дробового числівника *одна друга*, а залежним – іменник у родовому відмінку однини чи множини, напр.: *Була вже* ***половина лютого*** (Н. Кобринська). Такі сполучення можуть ускладнюватися означальними компонентами *більша, менша, добра.* У реченні: *Хто-хто, а син знав, що* ***добра половина*** *цих* ***обладунків*** *у звичайний час зосталася б лежати вдома, бо нічого зайвого чабан не візьме в таку спеку* (О. Гончар). Сполука *добра половина обладунків* – це і позитивна оцінка, і вказівка на те, що чогось було не менше, а то й більше половини.

Неозначено-кількісні числівники, виражаючи точно не визначену, нефіксовану кількість, сполучаються з будь-якими за значенням іменниками, що підлягають лічбі, у формі родового відмінка множини. Такі числівниково-іменникові сполуки не мають обмежень у вираженні функції складеного підмета, напр.: *Вже стояли* ***декілька возів*** *з зерном, сіллю, рибою* (Панас Мирний***); Кілька парубків*** *скочило до танцю, потягли за собою дівчат* (О. Копиленко); ***Кільканадцять пострілів*** *відбилися у хвилях і полягли на берегах...* (Ю. Яновський); ***Тьма хрущів*** *летить... гудить...* (У. Кравченко); *Майнули в повітрі* ***десятки крил*** *- голубина зграя знялась в блакить* (О. Донченко); *На довгих стелажах, прикрашених квітами, красувалися* ***сотні сортів*** *його*

[Мічуріна] ***гібридів*** (О. Довженко); *Було пів на десяту, а до гімназичних дверей прямувала* ***сила народу*** (Ю. Смолич); *З гори аж до греблі суне поволі* ***хмара народу*** (М. Коцюбинський); *Переді мною сиділо* ***море людей***... (І. Микитенко); *Перед корчмою стояла* ***досить велика купа селян*** (І. Франко); ***Маса вражень,*** *що звалилась так несподівано цього вечора на його голову, гнула своїм тягарем додолу* (В. Гжицький).

Специфічним засобом вираження складеного підмета із значенням великої неозначеної кількості є сполука числівника *один*, ужитого із препозитивною заперечною часткою *не*, та іменника у формі називного відмінка. Форма *не один* тут тотожна за значенням неозначено-кількісному числівникові *багато,* пор.: (М. Рильський); ***Не одна*** *там народилась* ***дума****, повна щастя, ніжності, журби* співати (Марко Вовчок); *Та в тебе* ***не один наймит*** *повідморожує собі п'яти* (І. Вільде).

Аналогічно до неозначено-кількісних числівників цілісні сполуки із субстантивом у формі родового відмінка можуть утворювати іменники, що виражають опредмечено конкретну кількість. Серед них *десяток, сотня, півсотня, тисяча, пара, трійка, п'ятірка*, напр.: ***П'ятірка*** *сивих* ***плотарів*** *сиділа в тінях яворів* (А. Малишко); *Гордій причинив дверці, двигнув злегенька віжками, і* ***пара*** *розкішних вороних* ***коней*** *понесла по снігу, як ту пір'їну, блискучу карету до плугу* (Ю. Яновський); *Зараз-таки поїде до Чернівців* ***півсотня побратимів*** *разом з Іванком* (М. Івасюк).

Складений підмет може бути виражений сполученням, утвореним поєднанням іменників *більшість, меншість, частина*, що передають неозначену кількість, та іменників різної семантики у формі родового відмінка однини чи множини: ***Більшість студентів*** *бере участь у будівельних загонах;* ***Частина картин*** *потребує реставрації*.

Окремий тип складеного підмета становлять сполуки, що передають значення приблизної кількості. Вони можуть бути поєднанням означено- та неозначено-кількісного числівника у знахідному або родовому відмінку з прийменниками-частками *понад, за, близько, коло, до, під* й под., часткою *майже*

та іменником у родовому відмінку. Прийменники-частки передують числівниково-іменниковій сполуці і надають їй значення приблизності, напр.: ***Понад тисячу студентів*** *працювало в будівельному загоні; У власників промислів, братів Тухлових, працювало* ***близько п'яти тисяч робітників*** (С. Тудор); ***Майже тисяча шабель*** *зблиснула в крижаному повітрі* (М. Івасюк).

Сполуки із значенням приблизної кількості, вжиті у функції складеного підмета, можуть бути також поєднанням двох числівників, які виступають у прета постпозиції до іменника, або інверсованим сполученням з прийменником *з(із)* чи без нього, напр.: ***Дві-три бджоли*** *сновигали ліниво понад хрестом* (І. Нечуй-Левицький); ***Курчат п'ятеро-шестеро*** *грілося на сонечку;* ***Автомобілів з десять*** *стояло біля будинку;* ***Книжок п'ятдесят*** *лежало на столі.*

Усі складені підмети в українській мові поділяють на:

1) підмети, що позначають предмети у якійсь кількості – точній, приблизній чи неозначеній;

2) підмети, які передають вибірковість, видільність предмета серед інших, менш важливих.

Підмети, що позначають точну кількість якихось предметів, мають у сучасній українській літературній мові досить виразну структурну модель: «кількісний числівник у називному відмінку + іменник (займенниковий іменник чи будь-яка субстантивована частина мови) в родовому відмінку множини».

Окрему групу становлять складені підмети з видільним значенням, вони здебільшого називають тільки осіб (особу), яку (яких) виділяють за певними ознаками серед інших подібних.

Незалежним компонентом сполучення є числівник, напр.: ***Двоє з товаришів*** *уже працюють в рахунок наступного місяця* (Із газети); ***Один з Троянської громади****, Насупившися, все мовчав* (І. Котляревський).

Висновки до 1 розділу

Вивчення підмета, а зокрема підмета з кількісним значенням, у сучасному синтаксисі займає значне місце. Основні засади методики вивчення підмета закладені в підручниках, методичних посібниках.

Основні мовні і мовленнєві компетенції, передбачені для формування на матеріалі вивчення підмета, як головного члена речення, у 8-му класі програма

визначає такі: учень (учениця) знає такі члени речення, способи їх вираження – значеннєва складова; визначає головні члени речення, способи вираження підмета – діяльнісна складова [54, с.19]

Вивчення підмета, як головного члена речення, розпочинається у 5-му класі, коли вивчають тему: «Речення. Його граматична основа». Основний матеріал про підмет, та засоби його вираження, узгодження головних членів речення вивчається учнями у 8-му класі.

Вибір учителем-словесником технологій навчання підмета, як головного члена речення, його видів за способом і засобами вираження грунтується на труднощах, які виникають під час вивчення теми. Базові знання про підмет учні здобувають у 8-му класі. Аналіз підручників для 8-го класу показує, що навчальний матеріал подано відповідно до програми, є завдання, які допомагають зрозуміти, який підмет має кількісне значення, які способи і засоби його вираження.

Семантика та засоби вираження підмета з кількісним значенням в українській мові надзвичайно різноманітні. Підмет з кількісним значенням найчастіше виражається числівниками, іменниками, прислівниками, рідше – займенниками та вигуками.

РОЗДІЛ ІІ. СИСТЕМА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «ПІДМЕТ – ГОЛОВНИЙ ЧЛЕН РЕЧЕННЯ» (8 клас)

«Сучасні методи і методичні прийоми навчання мови створювалися і вироблялися багатовіковими традиціями вітчизняної школи, тому для вчителя-словесника сьогодні необхідним є всебічний аналіз усієї системи методів навчання предмета, виявлення ще не використаних резервів для розв’язання

завдань, що стоять перед школою. Методи навчання – це складна педагогічна категорія, завдяки якій реалізуються всі функції навчання: освітня, виховна, розвивальна, спонукальна, контрольно-корекційна та ін. Наукова розробка та вдосконалення їх здійснюється на основі найновіших досягнень педагогіки, психології, лінгвістики, лінгводидактики, методики та інших наук, а також передового педагогічного досвіду. Ефективність засвоєння теми «Підмет. Способи його вираження» значною мірою залежить від правильного розуміння вчителем методів навчання, їх особливостей і класифікаційних структур. Класифікація дає цілісне уявлення про комплекс методів і має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення. Вибір методів та прийомів навчання мови необхідно здійснювати в процесі підготовки до уроку, враховуючи його дидактичну мету, характер змісту навчального матеріалу, рівень знань учнів». [16]

2.1. Організація діяльності учнів, спрямована на осмислення навчального матеріалу

Форми організації навчання є зовнішнім вираженням узгодження діяльності вчителя й учнів, які здійснюються і встановлюються в певному режимі та порядку. У школі особливе місце є: урок, факультативні заняття, навчальні екскурсії, домашня робота учнів. Кожна із форм навчання має свою структуру, що відображає впорядкованість її ознак та елементів. Для уроку є такі ознаки:

1) дидактична мета;
2) обсяг навчального матеріалу;
3) постійний склад учнів;
4) послідовність різних видів діяльності вчителя й учнів;
5) оволодіння учнями системою знань, умінь і навичок;
6) регламентований час;

Застосування тієї чи іншої форми визначається конкретною метою і методами роботи. Організація навчання здійснюється за такими критеріями:

1) місцем проведення навчання;

2) тривалістю навчальних занять;

За кількістю учнів форми навчання поділяють на:

1) колективні;

2) групові;

3) парні;

4) індивідуальні.

За місцем проведення навчання розрізняють:

1) шкільні форми (уроки, робота в майстернях, лабораторіях, на пришкільній ділянці);

2) позашкільні форми (домашня робота, екскурсії).

За тривалістю навчання розрізняють:

1) класичний урок (45 хв.);

2) урок-пара (90 хв.).

За дидактичними цілями форми класифікують на:

1) форми теоретичного навчання (лекція, факультатив, гурток, конференція);

2) комбінованого навчання (урок, семінар, домашня робота, консультація);

3) практичного навчання.

Всі форми навчання пов’язані між собою: одні вирішують завдання успішного засвоєння знань, другі – забезпечують творче застосування цих знань на практиці. Вибір форм залежить від основних завдань, конкретних цілей, навчальних можливостей та інше.

Ця система (класно-урочна) є найбільш поширеною формою організації навчання в дуже багатьох країнах. Її суть полягає в тому, що ця робота здійснюється окремою групою учнів (однакового віку і рівня підготовки) впродовж певного навчального часу. Ця система має деякі переваги в порівнянні з іншими, зокрема індивідуальними:

1) керівна роль учителя;

2) чітка організаційна структура;

3) раціональне використання часу;

4) застосування різних методів і прийомів навчання;

Однак ця форма має деякі недоліки:

1) орієнтація на – середнього учня;

2) обмежені можливості у здійсненні індивідуальної роботи;

3) наслідувальний характер навчальної діяльності учнів.

Урок – основна форма організації навчання. Будь-який урок характеризується змістом і метою, особливостями певного закладу. Особливою класифікаційною одиницею уроків є його тип. Уроки поділяють на такі різновиди в залежності від тих чи інших ознак. Відповідно до названих етапів виділяють такі типи уроків:

1) вступні;

2) первинного ознайомлення з матеріалом;

3) формування понять, засвоєння законів і правил;

4) застосування знань на практиці;

5) формування навичок (тренувальні уроки);

6) повторення та узагальнення;

7) контрольні;

8) комбіновані.

За способом проведення уроків виділяють такі типи:

1) урок з різними видами занять;

2) урок-лекція;

3) урок-бесіда;

4) урок-екскурсія;

5) кіноурок;

6) урок самостійної роботи учнів у класі;

7) лабораторне і практичне заняття.

Найпоширенішою у педагогічній теорії і практиці є класифікація уроків за дидактичною метою. За цією ознакою виділяють такі типи уроків:

1) уроки оволодіння новими знаннями;

2) уроки формування і вдосконалення вмінь і навичок;

3) уроки узагальнення і систематизації знань;

4) уроки комплексного застосування знань, умінь і навичок;

5) уроки перевірки і корекції знань, умінь і навичок;

6) комбіновані уроки.

Кожне дидактичне завдання уроку обумовлює вибір методів навчання. Для організації діяльності учнів, спрямованої на осмислення навчального матеріалу про підмети (зокрема з кількісним значенням) в сучасній українській мові необхідно послуговуватися різними методами навчання. Найдоцільнішим методом в організації діяльності учнів на осмислення навчального матеріалу є метод усного викладу вчителем матеріалу (розповідь-пояснення). Основне призначення - подати учням інформацію про підмет, способи та засоби його вираження. Цей метод забезпечує сприйняття, осмислення, запам'ятовування навчальної інформації. «Форма подачі може бути різною:

1) розповідь-пояснення;

2) шкільна лекція;

3) роз'яснення завдання самостійної роботи;

4) повідомлення додаткових відомостей;

5) інструкція до виконання завдань.

У структурі методу усного викладу використовуються прийоми і засоби, які активізують сприйняття і засвоєння матеріалу учнями, зокрема наочність (таблиці, схеми, малюнки, картини), технічні засоби (проектор, комп'ютер).

Характер організації матеріалу під час усного викладу вчителя може бути описово-розповідним і проблемним. Описово-розповідним викладом учитель користується, характеризуючи мовні явища, процеси. Під час пояснення нової теми вчитель повинен ознайомити учнів з новими словами, поняттями, термінами – підмет з кількісним значенням. Розповідь учителя має бути точна і логічно послідовна, бездоганна з мовного боку. Виклад щодо темпу мовлення необхідно вести так, щоб учні мали змогу стежити за викладом думок учителя, вдумуватися в них і усвідомлювати їх зміст. Над оволодінням майстерністю

розповіді вчителеві потрібно працювати наполегливо. Зв'язний виклад учителя – це не суцільний монолог. У зв'язний виклад необхідно вплітати елементи бесіди, наочність, технічні засоби навчання, дотримуючись принципів навчання, законів логіки. Виклад нового матеріалу починається з визначення теми, мети, завдань, етапів уроку. Після кожного з етапів необхідно робити попередні висновки. Спочатку доцільно добирати для аналізу легші, простіші приклади, а потім поступово переходити до складних. Складні правила добре запам'ятовуються, якщо вчитель використовує моделі, таблиці, записує те чи інше правило на дошці. Основні положення теоретичного матеріалу учні конспектують самостійно або під диктовку вчителя. Обов'язковою вимогою до всіх форм усної передачі знань є чітка логіка викладу, доказовість. Під час розповіді мовні факти і явища характеризуються як система взаємопов'язаних елементів, з'ясовуються їхні зв'язки із спорідненими явищами». [7]

Учитель пояснює школярам, яку саме роль відіграє підмет з кількісним значенням у синтаксисі української мови. Особливість цього викладу полягає в тому, що вчитель ставить проблему, частіше сам її розв'язує, але при цьому показує, як треба аналізувати матеріал, шукати докази, логічно їх розвивати, використовувати всі аргументи, що ведуть до правильних висновків. Для прикладу вчитель читає текст, у якому функціонують складені підмети та підмети з кількісним значенням. За допомогою логічних умовиводів учитель демонструє учням відмінності між ними. Зміст навчального матеріалу з мови повністю забезпечує реалізацію такого викладу.

При вивченні теоретичного матеріалу для постановки й розв'язання проблеми використовуються внутрішньо предмети і зв'язки, коли відомі факти і явища беруться як основа для знайомства з новими, використовуються аналогії, функціональні й стилістичні можливості окремих морфологічних і синтаксичних одиниць.

Проблемний виклад матеріалу буває двох видів :

- вчитель створює проблемну ситуацію;

- вчитель залучає до участі самих учнів, дає їм фактичний матеріал для аналізу, пропонує зробити самостійні висновки.

2.2. Організація відтворення учнями одержаних знань

Організація відтворення учнями одержаних знань базується на спеціальних методах, які дозволяють вчителеві поглибити знання учнів про підмети (підмети з кількісним значенням), способи їх вираження, узгодження підметів з кількісним значенням з присудками, їх типи та особливості вживання у різних стилях мовлення, а також здійснити контроль-перевірку набутих знань.

Ефективним на цьому етапі засвоєння відомостей про підмети є метод бесіди. Суть його полягає в тому, що вивчений матеріал розкривається у відповідях учнів на поставлені запитання вчителем. Ці запитання повинні бути чіткими, змістовними і відображати логіку та послідовність матеріалу. Запитання можуть бути різними:

- вони можуть бути спрямованими на встановлення зв’язків між мовними фактами;
- розкривати причинно-наслідкові залежності;
- виділяти суттєві ознаки мовних фактів і процесів;
- сприяти формуванню понять.

Дуже важливе значення має евристична бесіда. Вона відкриває можливості створення ситуації пошуку для проблемного навчання. Цей метод може використовуватися тоді, коли вчитель має можливість спертися на раніше набуті знання учнів або їх досвід.

Питання аналітичного характеру класифікують за такими видами:

1) риторичні;

2) навідні.

До цього ж виду можна віднести ще альтернативні запитання, які використовують тоді, коли можливі варіанти відповідей.

Наприклад: *Сьогодні чимало людей волонтерять*. Підмет у цьому реченні означено-кількісний чи неозначено-кількісний??

Риторичні запитання не потребують відповіді, але все ж таки вони мобілізують клас до сприйняття наступної розповіді.

Найефективнішим, як на нас, на етапі організації відтворення учнями одержаних знань є метод вправ. Вправи – це послідовні дії та операції, що виконуються багаторазово для набуття необхідних практичних умінь та навичок. Виконання учнями вправи відіграє у навчальній роботі з мови особливу роль. Це один із методів, без яких неможливе успішне вивчення мови. Цінність мовних вправ полягає в тому, що вони наближають навчання до потреб життя, дозволяють учителеві активізувати навчальний процес, а учням допомагають набути потрібних знань і навичок шляхом практичної діяльності. Дидактична суть цього методу в тому, що вчитель за допомогою спеціальних завдань, які виконують учні, спрямовує їх на вироблення мовних умінь і навичок. Вправи стають невід'ємною складовою частиною вивчення мови, оволодіння високою культурою усного і писемного мовлення. У методиці вправи з мови класифікуються, виходячи з різних критеріїв:

а) змісту;

б) форми проведення;

в) складності.

Особливу роль відіграють тренувальні вправи. Вони сприяють закріпленню мовних умінь і навичок. Серед тренувальних вправ виділяють:

1) порівняльного характеру;
2) за інструкцією;
3) за зразком;
4) за завданням.

За цими видами вправ учні добирають приклади на певне правило, виписують із підручника чи художнього тексту відповідний матеріал, привчаються до різних форм граматичного розбору, до написання вибіркових, пояснювальних диктантів, до роботи над текстом тощо. Важливе місце посідають вправи:

1) порівняльного характеру (наприклад, у вправі необхідно порівняти означено-кількісні та неозначено-кількісні підмети з кількісним значенням);

2) вправи за інструкцією, визначається послідовність роботи, прийоми виконання, але точного зразка для виконання не подається (сюди належить робота із текстом, вибіркові диктанти, добір синтаксичних синонімів);

3) вправи за зразком. Наприклад, у вправі пропонуєть завдання: трансформувати речення зі складеним підметом на речення з простим підметом;

4) вправи за завданням. Ці вправи вважають найскладнішими. Вони проводяться тоді, коли учні в основному оволоділи вже потрібними прийомами роботи й можуть застосовувати їх самостійно. Вчитель чітко формулює завдання і мету роботи, визначає відповідний матеріал, а дії, прийоми, операції, послідовність їх застосування учні визначають самостійно.

Перевіркою набутих знань, умінь і навичок є творчі і контрольні вправи. До таких вправ належать і диктанти, перекази, різні творчі роботи. Вони розраховані на варіантність розв’язання, своєрідну індивідуальність виконання. Види контрольних і творчих робіт різні: від самостійного написання диктантів, переказів, складання речень до творів різних жанрів. Зазначені види вправ можуть бути здійснені як на репродуктивному так і на продуктивному, творчому рівні, тобто самостійно, без зразка. Вправи, виконані з неоднократним повторенням тих чи інших способів дій над мовним матеріалом або за зразком, називаються репродуктивними, їх основна мета: усвідомлення, осмислення, закріплення мовної інформації, вироблення практичних умінь і навичок. Вправи, спрямовані на розвиток творчих здібностей учнів, називаються продуктивними.

Отже, вправи і завдання при вивченні теми «Підмет. Способи його вираження» – це складова частина у засвоєнні й удосконаленні знань, у виробленні умінь і навичок. Це своєрідний вид пізнавальної діяльності, що не збігається з ніяким іншим. Вироблення необхідних умінь і навичок гарантує тільки добре продумана і випробувана система завдань, при якій важливим є і варіювання умов, в яких застосовуються знання, і посилення ступеня складності, і науково обґрунтована послідовність

2.3. Організація самостійного засвоєння учнями знань.

Ефективними методами при організації самостійного засвоєння учнями знань про підмет з кількісним значенням є метод спостереження над мовою та метод роботи з підручником. За методом спостережень над мовою учень здобуває знання на основі самостійного аналізу мовних явищ, в результаті активізації своїх розумових сил. Наприклад, працюючи з текстами різних стилів, учні визначають у реченнях, що формують ці тексти, головні члени, аналізують речення за кількістю головних членів і роблять висновки, які з них – прості, а які – складені. Впродовж тривалого періоду метод спостереження над мовою у вітчизняній методиці був основним, універсальним при вивченні граматики (вважали його дослідницьким). Учні повинні були цілком самостійно спостерігати, аналізувати, робити висновки, формулювати правила. Безперечно, така робота для учнів середньої школи непосильна. Тому цей метод стали використовувати лише в поєднанні з бесідою, і він є одним з етапів у процесі навчання мови. З часом цей метод удосконалили і почали ширше використовувати в мовній практиці.

Подаємо орієнтовний порядок роботи за методом спостереження. У вступній бесіді вчитель знайомить учнів із завданням. Матеріал, над яким буде вестися спостереження, можна подати на дошці, в індивідуальних картках, або запропонувати здійснювати спостереження за матеріалом підручника. Складні завдання доцільно пояснити або подати зразок виконання. Наприклад, перед учнями таблиця, в якій ліворуч подано речення з простим підметом (з кількісним значенням), а праворуч – речення зі складеним підметом без кількісного значення. Визначте, якою частиною мови виражений підмет?

Завдання 1. Простежте, чим виражені головні члени реченн, якими частинами мови. Дане завдання можна деталізувати системою запитань:

1) порівняй речення обох колонок;

2) визнач спосіб вираження підметів обох колонок;

3) визнач засоби вираження підметів.

Такі завдання дають змогу зосередити увагу учнів на головному, привчають до цілеспрямованої діяльності. Чинні підручники рясніють матеріалом для спостереження. Мовний матеріал не подають у вигляді готових приписів, а як матеріал, після дослідження якого потрібно зробити відповідні висновки. Вчитель може залучити довідкову літературу, різнотипні посібники, що значно доповнять матеріал підручника і допоможуть учням зробити самостійні висновки. Позитивні сторони цього методу в тому, що він допомагає учневі вникнути в сутність мовних фактів, процесів, осмислити зв'язок між ними. Метод спостережень перебуває в тісній залежності від змісту матеріалу. Якщо в 5-7 класах учитель обмежується застосуванням даного методу тільки для ознайомлення з конкретними мовними фактами при вивченні того чи іншого мовного явища, то у 8-му класі його використовують значно ширше при вивченні синтаксичних понять. При правильному використанні методу спостережень в учнів закріплюються самостійні пошукові навички.

Отже, метод спостереження активізує пізнавальну діяльність учнів, їх самостійність у розв'язанні поставленого завдання, сприяє свідомому засвоєнню теоретичного матеріалу. Метод роботи з підручником привчає учнів до самостійної роботи, а також є одним із способів реалізації принципу розвивального навчання. Ефективність цього методу залежить від уміння учнів читати й розуміти прочитане. Роль учителя:

1) спочатку допомогти учням виділити головне в матеріалі;

2) визначити у виучуваному матеріалі нове і відоме (актуалізація знань);

3) відшукати відповідь за підручником.

Наприклад: Запишіть у вигляді стислого конспекту погляди мовознавців щодо підметів з кількісним значенням. Скористайтеся порадами для самостійного опрацювання теми.

Поради для самостійного опрацювання теми:

1) прочитайте в підручнику теоретичний матеріал з теми;

2) з'ясуйте зміст термінів, наукових понять;

3) щоб ґрунтовніше засвоїти прочитане, складіть конспект у формі плану, тематичних виписок, таблиці;
4) усно перекажіть зміст теоретичного матеріалу;
5) доберіть власні приклади, що ілюструють основні положення теми, сформулюйте стислі висновки.

Привчаючи школярів працювати з підручником, учитель може застосувати такі методичні прийоми:

1) провести вступну бесіду, яка забезпечить зв'язок раніше вивченого матеріалу з тим, що учні вивчатимуть самостійно;

2) дати інструктаж, у якому наголосити, на чому, читаючи підручник, треба зосередити особливу увагу, які види роботи виконати (зробити записи, скласти план, передати зміст у формі схеми);

3) провести заключну бесіду, що має на меті перевірити, як учні засвоїли матеріал, і зробити необхідні уточнення, підвести підсумки роботи. Поступово діти привчаються самостійно виділяти в матеріалі відоме і нове.

Отже, метод роботи з підручником (словником, довідковою літературою) привчає учнів до самоосвіти, сприяє формуванню переконаності в достовірності фактів.

2.4. Робота з розвитку зв'язного мовлення

При вивченні підметів календарним плануванням передбачено вкраплення уроків зв'язного мовлення. Як показує досвід педагогів-словесників та теоретичні напрацювання методичної науки, таке гармонійне поєднання різних типів уроків є ефективним. Адже учні мають змогу аналізувати речення з різними видами підметів у зв'язних текстах, активніше набувати навичок розрізнення їх типів. Створення системи розвитку зв'язного мовлення – завдання складне. Необхідно враховувати ряд факторів:

1) формування комунікативних умінь (осмислення теми і головної думки, добір і систематизація матеріалу, реалізація задуму, удосконалення написаного);

2) оволодіння усною і писемною формою висловлювань, типами і стилями мовлення.

Усе це зумовлює багатогранність навчальної роботи. Однак у вирішенні всієї різноманітності проблем не може бути черговості – їх необхідно вирішувати комплексно. Для створення системи розвитку зв'язного мовлення особливу роль відіграють вправи, спрямовані на формування і вдосконалення мовленнєвих умінь та навичок, спрямованих на засвоєння матеріалу про підмети. Основне завдання вправ з розвитку мовлення – забезпечити засвоєння літературної норми, сформувати уміння аналізувати і конструювати тексти усіх типів і стилів мовлення. Для досягнення поставленої мети необхідно використовувати завдання, що передбачають спостереження над мовними явищами, визначення їх у тексті, характеристику, порівняння й зіставлення одних мовних явищ з іншими. Такі вправи передбачають також аналіз тексту і доцільність використання у ньому мовних одиниць, їх співвідносність із змістом і стилем висловлювання. Показником мовного розвитку школярів є їхні усні та письмові висловлювання, передусім самостійні творчі роботи. Щоб забезпечити підвищення грамотності учнів на уроках з розвитку зв'язного мовлення, необхідно продумати систему навчально-тренувальних вправ, у процесі виконання яких формуються і вдосконалюються всі мовні вміння і навички.

Проводячи роботу з розвитку мовлення, вчитель повинен врахувати те, як вплине та чи інша вправа на вдосконалення мовлення учнів. Під час мовленнєвої діяльності завжди мають місце елементи творчості. Тому вправи з розвитку мовлення бувають різних видів.

Умовно їх можна поділити на дві групи:

1) вправи на спостереження й аналіз готових зразків літературного мовлення;

2) вправи, що вимагають творчого підходу до мовного матеріалу.

Орієнтовна проблематика програми, у контексті якої учні 8-х класів оволодівають поняттями «мова і мовлення», розкривається у темах: «Загальне уявлення про спілкування і мовлення», «Основні правила спілкування». «Тема і

основна думка висловлювання, вимоги мовлення, мовленнєві помилки і недоліки», «План готового тексту», «Стилі мовлення, типи мовлення» тощо.

Крім того, програмою визначено такі види робіт: перекази, твори, ділові папери, замітки в газету, повідомлення на лінгвістичну тему, тематичні виписки, тези, конспект, виступи, відгуки, статті, доповіді, реферати, звіти тощо.

Важливе місце в системі розвитку мовлення посідають вправи на побудову мовних одиниць – нових слів, словосполучень, простих і складних речень, складного синтаксичного цілого. Для розвитку мовлення учнів важливе значення має дидактичний матеріал, який використовує вчитель. Системне використання текстового дидактичного матеріалу знайомить учнів з характерними особливостями зв'язного висловлювання та готує до розуміння авторських (що важливо для сприймання художньої літератури) і створення власних висловлювань. У сучасній методиці розроблено безліч вправ і завдань до уроків зв'язного мовлення, які сприяють не тільки формуванню вміння розпізнавати лінгвістичні поняття та явища, репродукувати мовні одиниці, але й виробляють навички літературно-мовної практики, творення текстів різних стилів, жанрів і типів мовлення. Словесникові необхідно створити максимально сприятливі умови для мовленнєвої самореалізації здібних і філологічно обдарованих учнів через впровадження у практику творчих вправ, дослідницько-пошукових завдань, проведення мовних спостережень та досліджень, лінгвістичних ігор, створення монологічного й діалогічного мовлення з урахуванням ситуації спілкування тощо. Ефективність системи роботи з розвитку зв'язного мовлення значно підвищується, якщо під час виконання різних видів вправ передбачається взаємозв'язок між усною і писемною формами виконання, забезпечується логічне продовження мовного розвитку учнів, розв'язуються важливі завдання національно-патріотичного виховання. Проте ефективними є не лише уроки зв'язного мовлення, а й, наприклад, уроки систематизації набутих знань, мета яких передбачає й розвиток в учнів усного та писемного зв'язного мовлення. Подаємо як приклад розробку такого уроку у 8-му класі.

Розробка уроку з розвитку зв'язного мовлення у 8-му класі

Докладний письмовий переказ розповідного тексту публіцистичного стилю з елементами опису пам'яток історії й культури

Мета: виявити та оцінити рівень сформованості мовленнєво-комунікативних умінь письмово, докладно відтворювати зміст сприйнятого на слух тексту розповідного характеру з елементами опису пам'яток рідного краю в публіцистичному стилі; формувати комунікативні компетентності: уміння складати план; уміння прогнозувати тему та головну думку тексту, визначати межі теми; переказувати текст, дотримуючись норм літературної мови;

• розвивати писемне та усне мовлення, увагу; культуру мовлення, образне мислення, створювати умови для розвитку ініціативності; удосконалювати вміння спілкуватися державною мовою: використовувати українську мову для духовного, культурного й національного самовияву; збагачувати й уточнювати словниковий запас;

• виховувати патріотичні почуття, повагу до історичного минулого нашого народу, рідного краю.

Тип уроку: урок розвитку комунікативних умінь і навичок.

Обладнання: таблиця «Типи мовлення», текст для переказу, світлини із зображенням пам'ятників м. Чернівці, таблиця «Як працювати над переказом».

Хід уроку:

І. Організаційний момент

ІІ. Актуалізація опорних знань

1. Бесіда:

1) що таке підмет і присудок?
2) яким буває підмет за способом вираження ?
3) якими частинами мови виражається підмет?
4) як може виражатися складений підмет?
5) які за значенням бувають присудки?

2. Повторення типів мовлення за таблицею.

Назвіть типи мовлення, ознаки, характерні їм.

Типи мовлення	Основні функції	На яке питання дається відповідь у висловлюванні	Будова висловлювання
Розповідь	Повідомлення про події	*Що* робить персонаж?	Експозиція, зав'язка, кульмінація, розв'язка
Опис	Словесне зображення предмета, істот, явищ природи	*Яким* є предмет, істота, місцевість, явище природи?	Певна послідовність ознак, що відображають предмет
Роздум	Доведення або пояснення чогось	Які причини подій? *Чому* предмет чи особа такі?	Теза, аргументи, висновки

3. Слово вчителя

Сьогодні ми працюватимемо з текстом публіцистичного стилю. Публіцистичний стиль використовується найчастіше в політичній, суспільній, освітній, масовій агітації. Він характеризується такими рисами: точністю, послідовністю викладення провідних тез разом з їхнім емоційним забарвленням. У сучасній науковій літературі все частіше вживається термін «стиль масової інформації», що пояснюється глобалізованими процесами в суспільстві. Публіцистичний стиль – синтез складників наукового, офіційно-ділового, художнього й розмовного стилів. Сьогодні поговоримо про пам'ятки.

Що таке пам'ятка історії й культури?

Па''ятка – це предмет матеріально-духовної культури минулого.

– Які види пам'яток ви знаєте?

За призначенням: культурні, оборонні, громадські. За властивістю: рухомі, нерухомі. За походженням: пам'ятки народної архітектури та пам'ятки стильової архітектури.

– Чим відрізняється пам'ятка від пам'ятника?

Пам'ятник – це скульптурна споруда.

ІІІ. Мотивація навчальної діяльності школярів

1. Слово вчителя

Гуляючи містом, ми часто зустрічаємо різноманітні пам'ятники, проте не завжди знаємо їх значення, історію, що та чи інша скульптура символізує.

Сьогодні на уроці ми поговоримо про пам’ятники, що знаходяться в самому серці нашого міста, біля яких, я більш ніж впевнена, ви хоча б раз були, проте, скоріш за все, не надавали їм особливого значення.

IV. Повідомлення теми й мети уроку

Учні записують у зошит число і тему уроку.

V. Опрацювання навчального матеріалу

1. Читання вчителем тексту переказу

Чернівці – центр історичної землі Буковина. Безліч пам’ятників встановлено на її території за шість століть. Відомостей про точну кількість пам’ятників в області немає, однак в обласному центрі налічується до двадцяти найбільш значимих монументів. Чернівчани з іронією ставляться до пам’ятників – місто побачило сім імперських епох, і кожна встановлювала свої пам’ятники. З ними пов’язані цілі історії. У свій час на центральній площі міста Габсбурги встановили монумент імперського орла. Після переходу міста до Румунії нові господарі спорудили на тому ж місці символічну групу: румунський бик, підносить копито над австрійським орлом. Українські студенти вночі часто залишали перед биком сіно і воду, за що переслідувалися румунською поліцією.

Але трохи в стороні височить величезний пам’ятник Тарасу Шевченку, що з’явився на честь 10-ї річниці незалежності України. Це – основне місце проведення різного роду мітингів. З нічним клубом межує пам’ятник буковинському етнографу й політику Юрію Федьковичу. В університетському сквері стоїть прозваний «головою» пам’ятник композитору Сидору Воробкевичу.

У новий час встановлені пам’ятники австрійському поетові Паулю Целану (Анцелю), який покінчив життя самогубством в Австрії, і румунському письменникові Михаю Емінеску. Пам’ятник Емінеску – «місце зустрічі» румунських і українських патріотів, чиї гарячі голови остуджувалися в прилеглому розважальному комплексі. Перед театром, копією одеського і віденського, – сидячий пам’ятник Ольги Кобилянської. На Театральній площі розташована, що світяться в ночі Алея зірок: з Чернівців вийшла велика частина

виконавців сучасної української естради – від Яна Табачника і Софії Ротару до Ані Лорак та Каті Бужинської. Важкий час воєн символізують пам'ятники буковинському «кошу», входить до складу УПА, а також румунським солдатам, які загинули в Першу світову.

У Заставнівському районі області знаходиться некрополь, село Василів, де були поховані кілька тисяч австрійців, полеглих в боях на східному фронті Першої світової війни. У нових районах міста пам'ятники практично не встановлюються, винятком можна вважати меморіал воїнам-афганцям, відкритий чотири роки тому.

2. Бесіда за змістом тексту:

1) яка тема й основна думка тексту?

2) які види описів автор поєднав у тексті?

3) з якою метою автор це зробив?

4) які мовні засоби використовує автор для розкриття основної думки опису?

5) з якими словами у вас виникають труднощі в розумінні чи написанні?

3. Практична робота з текстом.

Зробити синтаксичний розбір речень. Визначити, якими частинами мови виражені підмети.

Безліч пам'ятників встановлено на її території за шість століть. До двадцяти найбільш значимих монументів налічується в обласному центрі.

4. Складання плану

План (орієнтовний)

1. Чернівці – історичний центр Буковини.

2. Пам'ятники центральної площі міста:

а) австрійський орел;

б) румунський бик.

3. Пам'ятники видатним людям:

а) Тарасу Шевченку;

б) Юрію Федьковичу;

в) Сидору Воробкевичу;

г) Паулю Целану;

д) Михаю Емінеску.

4. Пам’ять про воїнів УПА.

5. Заставнівський некрополь.

6. Меморіал воїнів-афганців.

4. Читання тексту вчителем удруге.

5. Робота учнів із чернетками.

Складіть докладний переказ тексту відповідно до плану.

6. Самоперевірка за пам’яткою «Як писати переказ».

1. Прочитавши написане, подумайте:

а) чи розкрито тему;

б) чи передано основну думку;

в) чи є початок, основна частина і кінець, чи пов’язані вони між собою змістом;

г) чи збережено послідовність подій;

д) чи правильно поділено текст на абзаци (дивись план).

2. Написане читайте вдруге дуже правильно, підкреслюючи олівцем мовленнєві, орфографічні та синтаксичні помилки.

3. Щодо помилок проконсультуйтеся з учителем або перевірте за словником, а потім виправляйте.

4. Ще раз перечитайте уже виправлене. Зверніть увагу на милозвучність мовлення.

5. Перепишіть з чернетки начисто. Дотримуйтеся правил правопису

7. Написання переказу в зошит.

VI. Підсумок уроку

1. **Рефлексія**

– *Сьогодні я дізнався…*

– *Урок допоміг мені…*

– *Знання, здобуті на сьогоднішньому уроці, я зможу використати…*

VII. Домашнє завдання

Створити доповідь або презентацію на тему: «Цікаві місця населеного пункту».

Висновки до 2 розділу

Вибір методів і прийомів при вивченні теми «Підмет. Способи його вираження» необхідно здійснювати в процесі підготовки до уроку, враховуючи його дидактичну мету, характер змісту навчального матеріалу, рівень знань учнів. Важливу роль також відіграє організація різних етапів при вивченні даної теми. Конкретними формами організації навчання є: урок, практикум, семінарські і факультативні заняття, навчальні екскурсії, співбесіда, індивідуальні та групові консультації, домашня робота учнів (їх ще називають спеціальними формами організації навчання). Для організації діяльності учнів, спрямованої на осмислення навчального матеріалу про підмети сучасної української мови необхідно послуговуватися різними методами навчання.

Найдоцільнішим та ефективним є метод усного викладу вчителем матеріалу (розповідь-пояснення), який характеризується описово-розповідним, зв’язним, проблемним викладом нового матеріалу. При організації відтворення учнями одержаних знань, яка базується на спеціальних методах, що дозволяють вчителеві поглибити знання учнів про підмет з кількісним значенням, способи та засоби його вираження, особливості вживання у різних стилях мовлення, а також здійснити контроль-перевірку набутих знань, ефективними є метод бесіди та метод вправ, які можуть бути підготовчими, вступними, пробними, тренувальними, творчими, контрольними. Метод спостереження над мовою та метод роботи з підручником є ефективними методами при організації самостійного засвоєння учнями знань про підмет з кількісним значенням.

Важливою при вивченні підметів є робота з розвитку зв’язного мовлення. Основне завдання вправ з розвитку мовлення – забезпечити засвоєння літературної норми, сформувати уміння аналізувати і конструювати тексти усіх типів і стилів мовлення. Для досягнення поставленої мети необхідно використовувати завдання, що передбачають спостереження над мовними явищами, визначення їх у тексті, характеристику, порівняння й зіставлення одних мовних явищ з іншими. Такі вправи передбачають також аналіз тексту і

доцільність використання у ньому мовних одиниць, їх співвідносність із змістом і стилем висловлювання.

РОЗДІЛ ІІІ. ЦИКЛ УРОКІВ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ВОСЬМОМУ КЛАСІ З ТЕМИ «ПІДМЕТ. СПОСОБИ ЙОГО ВИРАЖЕННЯ»

Цикл уроків для 8-го класу «Підмет. Способи його вираження» розроблено нами на основі Програми для загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженої Міністерством освіти і науки України «Українська мова 5-11 класи» за календарним плануванням, запропонованим Міністерством.

3.1. Розробка уроку з української мови у 8-му класі

Тема: Підмет і присудок. Способи вираження підмета

Мета: формувати ключові компетентності:

- **Уміння вчитися** – організовувати свою працю для одержання результату; оволодіти вміннями та навичками самоконтролю і взаємооцінки;
- **комунікативну** – уміти спілкуватися усно і письмово рідною мовою;
- **здоров'язбережувальну** - спонукати до дотримання здорового способу життя; викликати позитивні емоції за допомогою методу фронтальної та парної роботи.

Формувати предметні компетентності і компетенції шляхом виконання навчально–пізнавальних і практично зорієнтованих завдань відповідно до змістових ліній:

– **мовної і мовленнєвої** – ознайомити учнів з особливостями та засобами вираження підмета і присудка; досягти практичного засвоєння правил; збагачувати словниковий запас;

– **діяльнісної** – розвивати логічне мислення, увагу, пам'ять, спостережливість; формувати товариські відносини;

– **соціокультурної** – виховувати в учнів повагу до багатства, виразності української мови.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: таблиці, підручник, картки, презентація.

Епіграф уроку: *Бережи своє рідне, вивчай, щоб не забути народу, з якого ти вийшов* (Іван Огієнко)

Хід уроку.

І. Організаційний момент.

ІІ. Актуалізація опорних знань: Перевірка домашнього завдання.

ІІІ. Мотивація навчальної діяльності.

1. Гра «Шифрувальник»

Розшифруйте епіграф до уроку.

Запишіть речення, підкресліть головні та другорядні члени речення, дайте повну характеристику речення.

Бережи своє рідне, вивчай, щоб не забути народу, з якого ти вийшов.

2. Бесіда:

1) який порядок слів у реченні?

2) на яке слово падає логічний наголос?

IV. Повідомлення теми і мети уроку.

V. Вивчення нового матеріалу.

Учитель. Підмет та присудок – головні члени речення. Вони становлять його граматичну основу. Найчастіше підмет виражається іменником, займенником чи іншою частиною мови. Щоб перевірити, чи правильно визначено підмет, потрібно замінити його займенниками *він, вона, воно, вони* в називному відмінку. Якщо така зміна можлива – то це підмет, якщо ні – то додаток або звертання. У складних реченнях підмет буває виражений займенником *хто, що, який*. Слово «*що*» є підметом, якщо його можна замінити займенником *який*.

За способом вираження підмет може бути простим, коли він виражений одним словом. У ролі простого підмета виступають іменники, займенники, числівники (субстантивовані) вигуки, інфінітиви.

Підмет може виражатися нерозкладним словосполученням. Такий підмет називається складеним.

Складений підмет виражається:

1) словосполученням з кількісним значенням (числівник+іменник, займенник або іменник із значенням сукупності чи вибірковості);
2) словосполученням «іменник + іменник»;
3) складною власною назвою;
4) фразеологізмом.

VI. Робота з підручником та демонстраційним матеріалом.

1. Опрацювати теоретичний матеріал.

2. Виконати завдання.

Запишіть речення, підкреслити граматичну основу. Якою частиною мови виражений підмет?

1. *Гординя – це найбільший гріх*. 2. *Один служив у армії, другий працював на заводі.* 3. *Я син простого лісоруба.* 4. *Вони переможці.*5. *Ми наполегливо працювали.* 6. *Я знаю обох його друзів.* 7. *Ця дівчина уважна*.

3. Робота з таблицею 1. Таблиця

1.

Способи вираження підмета

Підмет може бути виражений		
іменником		Одна книга тисячі людей навчає *(Нар. творч.)*.
займенником		Я від колиски чую рідну мову *(О. Деркач)*.
числівником		На березі сиділо четверо.
прикметником, числівником, займенником, дієприкметником у значенні іменника		Добре довго пам'ятається *(Нар. творч.)*.
сполученням числівника з іменником або двох займенників		Є в нашому житті ще чимало об'єктів для нещадної сатири *(О. Гончар)*.
неозначеною формою дієслова		Сміятися над розумними людьми – це привілей дурнів *(Жан Лабрюйєр)*.
власною назвою		Центром формування культури спілкування в Україні стала Києво-Могилянська академія *(Т. Чмут)*.
поєднанням двох іменників		Там над водою купка людей лагодилась сідати в човен *(М. Коцюбинський)*.

4. Робота у зошиті з таблицею 2. Таблиця 2

Учитель. Іншим головним членом у реченні є присудок. За значенням і способом вираження присудки об'єднують у два типи – дієслівний та іменний. За будовою присудок буває простий і складений. Складені присудки поділяються на два види: іменний складений та дієслівний складений.

5. Робота з таблицею 3.

Таблиця 3

6. Робота у зошитах з таблицею 4.

Таблиця 4.

Типи присудка	Виражається	Приклади
Простий дієслівний	1. Одним дієсловом 2. Фразеологізмом	1. Потемніло море. 2. Він зуби з'їв на цьому
Складений дієслівний	1. Допоміжними дієсловами (стати, почати, могти, хотіти, намагатися, продовжувати, бажати, вміти, збиратися, намірятися, перестати…) + інфінітив; 2. Короткими прикметниками (певен, ладен, згоден, рад, готов, годен, повинен…) + інфінітив; 3.Присудковими прислівниками (треба, можна, доцільно, необхідно…) + інфінітив.	1. Можна переконатися одразу. 2. Ми змушені були повернутися пішки.
Складений іменний	Дієсловом-зв'язкою (бути, становити, являти собою, здаватися, називатися, вважатися, залишатися, опинятися..) + іменна частина (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієприкметник, інфінітив)	1. І зробився я знову незримий. 2. Лиш боротись – значить жить. 3. Жити – Вітчизні служити. 4. Книга – джерело знань.

VII. Закріплення нового матеріалу. Виконання практичних завдань.

1. Лінгвістична гра «Третє зайве»

Проаналізувати речення. Знайти в кожній групі речень «зайве» за видом підмета. Свій вибір обґрунтувати.

I. 1. *Кожна піч українська – фортеця міцна, там на чатах лежать патріоти.* 2. *Біля прилавка стояло двоє селян.* 3. *Весна цього року видалася ранньою.*

II. 1. *Ніжні, білосніжні проліски несміливо визирали з-під снігу*. 2. *На безмежнім просторі степу загубилося двійко дітей.* 3. *Усюди будуть зустрічати вас щирі, відкриті люди.*

2. Завдання «Допоможи, друже» (Робота в парах)

Підкресліть граматичну основу речення, вкажіть види підметів та присудків і способи їх вираження.

1 парта

Гроза проходила десь поруч. (Ліна Костенко).

Чотири літа пролетіло (А. Малишко).

2 парта

Я буду любити свій рідний край завжди.

Ключ птахів летить над містом.

3 парта

Хай мовчать Америки й Росії, коли я з тобою говорю! (*В. Симоненко*).

Дві долі йшли різними шляхами.

4 парта

«Гуси-лебеді летять» – цікава повість.

Двоє друзів заснули.

VIII. Підбиття підсумків уроку

Гра «Так чи ні» із взаємоперевіркою

Ви повинні відповісти *так*, якщо погоджуєтесь і *ні*, якщо не погоджуєтесь

1. Підмет – це головний член двоскладного речення, який означає особу, предмет чи явище, якому приписується дія, стан чи ознака виражена присудком (ТАК).

2. За способом вираження присудки поділяються тільки на прості дієслівні та складені іменні (НІ).

3. Підмет у реченні: *Двоє друзів заснули* – двоє друзів (ТАК).

4. Підмет у реченні: *До редакції надійшло два сценарії* – сценарії (НІ).

5. Присудок у реченні: *Жити – Вітчизні служити* – жити (НІ).

6. Підмет у реченні: *Спати без задніх ніг – улюблена справа Андрія* – спати без задніх ніг (ТАК).

7. Підмет у реченні: *Усе прекрасне на землі створене руками трудівників* – трудівників (НІ).

8. Присудок у реченні: *Це було радісною нагородою за довгі роки праці* – присудок було нагородою (ТАК).

9. У реченні: *Я хочу навчитися малювати* – я хочу навчитися – складений іменний присудок (НІ).

10. У реченні: *Я буду писати грамотно* – буду писати простий дієслівний присудок (ТАК).

11. Речення: *Місто не знало спочинку ні вдень ні вночі, а гуркотіло, гомоніло,*

кипіло – ускладнено однорідними присудками (ТАК).

12 У реченні: *Великдень – день особливий* – відсутні другорядні члени (ТАК).

IX. Домашнє завдання, інструктаж щодо його виконання

1. Опрацювати теоретичний матеріал

2. Творче завдання.

Із художньої літератури виписати прості двоскладні речення з підметом, вираженим іменником з кількісним значенням (5-7 кл.).

3.2. Розробка уроку з української мови у 8-му класі

Тема: **Узгодження головних членів речення**

Мета: поглибити знання про способи вираження підмета й присудка; ознайомити учнів з особливостями узгодження присудка з підметом; формувати вміння знаходити та пояснювати вивчену пунктограму; шляхом тренувальних вправ удосконалити культуру власного мовлення.

Тип уроку: урок формування умінь і навичок (формування мовної компетенції).

Матеріали: презентація, навчальні сторінки на платформі https://learningapps.org з інтерактивними вправами, навчальна сторінка на платформі https://www.classtime.com з інтерактивними вправами.

Обладнання: підручники, індивідуальні картки, презентація.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань. Мотивація навчальної діяльності учнів (виконання завдань та опитування учнів)

1. **Прийом «Продовж речення»**
   - Граматичну основу речення складають …
   - Підмет – це…
   - Підмети бувають…
   - Простий підмет може бути виражений…
   - Складений підмет може бути виражений…
   - Присудок – це…

– Присудки бувають…

– Простий присудок найчастіше виражається …, рідше…

– Складений іменний присудок складається з…

– Складений дієслівний присудок складається з…

2. Проблемне питання

1. Зробити синтаксичний розбір речень. Якою частиною мови виражений підмет. *Обоє підемо в майбутнє. П'ять плюс два – сім. Вони із захопленням розповідали про подорож.*

ІІ. Основний зміст роботи. Вивчення нового матеріалу

1. Пояснення вчителя.

Присудок зв'язаний з підметом за змістом і граматично. Форми присудка можуть уподібнюватися формам підмета в роді, числі й відмінку: *Наш* ***народ*** *–* ***океан***; у числі й відмінку: *Всі* ***ми*** *–* ***діти*** *Вітчизни своєї* тощо.

Якщо у складі підмета є кількісні числівники **два, три, чотири** та **іменники зі значенням збірності**, присудок ставиться у множині: *Там* ***три верби схилилися****, мов журяться вони.* При **однорідних підметах** присудок, як правило, ставиться у множині: *Хай* ***живуть*** *на світі* ***мир,*** *і* ***труд****,* *і* ***спокій*** (В. Сосюра). Але можливе уподібнення присудка одному з підметів, ближчому до присудка. Наприклад: ***Сниться*** *мені* ***поле, вечори*** *барвисті,* ***береги*** *пахучі рідного Дніпра*.

Якщо підмет виражений **невідмінюваним іменником** (географічною назвою), присудок узгоджується з родовою назвою незалежно від того, є вона в тексті чи її немає: ***Капрі*** *(острів)* ***відомий*** *усім.*

При підметах, виражених іменниками **більшість, меншість, частина, половина** тощо, дієслово-присудок ставиться в однині утому самому роді, що й підмет: ***Більшість сприйняла*** *цю пропозицію схвально.*

При **абревіатурах** дієслово-присудок ставиться у тому самому роді, що й головне слово в сполученні, від якого утворено абревіатуру: ***Райвно*** *(районний відділ освіти)* ***видав*** *наказ про проведення спортивних змагань.*

Присудок узгоджується з підметом у множині, коли виражений словосполученням – **іменником у Н.в. та іменником і О.в. з прийменником**: *Батько з сином працювали.*

Присудок узгоджується з підметом у множині й однині, коли виражений кількісним числівником та іменником у Н. в. або Р. в.: ***П'ять абітурієнтів склали*** *іспит. До кімнати* ***увійшло двоє друзів***. ***Кілька дерев росло*** *поблизу.*

2. Виконати завдання на засвоєння правил узгодження головних членів.

Учні виконують завдання.

Час на виконання завдання – 5 хв.

У наведених реченнях узгодьте підмет з присудком. ***Скористайтеся QR-кодом або натисніть на посилання в чаті (https://learningapps.org/watch?v=pzawu5y2k20) щоб відкрити вправу.***	

III Закріплення вивченого матеріалу

1. Запишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть свій вибір.

1. *Українське й німецьке учнівство (зустрітися) на фестивалі.* 2. *Кілька дерев (рости) поблизу.* 3. *УПА (засвідчити) приклад нескореності та свободи.* 4. *Семеро спортсменів (дійти) до фінішу.* 5. *Двадцять одна особа (робити) вправу.* 6. *Брат із сестрою (поїхати) до Одеси.* 7. *Більшість одинадцятикласників нашої школи (отримати) подарунки.* 8. *Більшість учнів, учителів, батьків (підтримати) акцію.*

IV. Узагальнення знань з вивченої теми

1. Виконання тестових завдань

1. Правильно узгоджений числівник з іменником у реченні

А. Квартет утворюють чотири виконавці.

Б. До редакції надійшло два сценарія.

В. Концерт тривав майже півтора години.

Г. Для вистави слід використати чотирьох прожекторів.

2. Укажіть речення, де немає помилки в узгодженні підмета та присудка.

А. Двадцять один день закріплять вашу звичку!

Б. Два смартфони лежали на столі.

В. Чотири повідомлення прийшов від друзів.

Г. Більшість учнів написали правильно.

3. Укажіть речення, де немає помилки в узгодженні підмета та присудка.

А. Група кіберспортсменів змагались за перше місце в турнірі з «Майнкрафту».

Б. Чимало дітей принесла нові зошити.

В. Частина з них навіть мала чемпіонські кубки.

Г. Кілька дівчат теж була присутня на змаганнях.

4. Укажіть речення, де немає помилки в узгодженні підмета та присудка.

А. Уся місцева молодь зібралися у комп’ютерному клубі побачити завершення кібер-змагань.

Б. Хто з них піде перевірити небезпечні місця?

В. На останньому рівні з’явилась сім перешкод.

Г. Капітан з учасниками приготували новий план дій.

5. Укажіть речення, де допущено помилку в узгодженні підмета та присудка.

А. Усі, хто пройшов реєстрацію, повинні з’явитися вчасно.

Б. Значна частина комп’ютерних тактик та стратегій відповідає сучасним вимогам кібербезпеки.

В. УАК (Українська асоціація кіберспорту) було засновано в 2015 році.

Г. Більшість хлопців пройшла рівні у грі швидко і правильно.

6. Установити відповідність між реченнями і способами вираження в них підметів:

А) Увійшло двоє.

Б) Ще за життя Івана Сірка про нього ходили легенди.

В) Багато грабіжників зазіхало на багатство і могутність Києва.

Г) У Херсонесі вчені відкрили частину підводного античного міста.

1. Іменник.

2. Займенник.

3. Сполучення числівника з іменником.

4. Числівник.

Взаємоперевірка. Обміняйтесь зошитами.

VI. Підсумок уроку. Оцінювання.

1. Графічна робота

Складіть схеми вказаних речень, визначте якою частиною мови виражені підмет і присудок чи узгоджуються вони між собою.

1. *Три явори посадила сестра при дорозі.* 2. *У полі холод став відчутнішим*. 3. *Незабаром сюди мали прийти три учні* 4. *На підлозі бавились дітки.* 5. *Дніпро – найбільша ріка України. За лісом широкі поля поволі й лагідно спускалися вниз.*

2. **Метод «Мікрофон»**

дізнався…

навчився…

вмію…

відчув труднощі…

змінив своє ставлення до…

найбільший мій успіх – це…

3. Оцінка роботи учнів

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ (ЗА ВИБОРОМ)

1. Виконайте вправу з підручника.

2. Підготуйте презентацію на тему: «Узгодження головних членів речення»

3.3. Розробка уроку з української мови у 8-му класі

Самостійна робота. Способи вираження підмета

Виконання тестових завдань

Завдання 1-9 мають 5 варіантів відповідей, лише ОДНА з них правильна

1. Визначте, якою частиною мови виражений підмет у реченні.

П'ятеро написали контрольну роботу на «відмінно»

А. Іменником.

Б. Займенником.

В. Числівником.

Г. Числівником із іменником.

Д. Займенником із іменнико.

2. Визначте, якою частиною мови виражений підмет у реченні

Обоє підемо в далеку мандрівку життя (І. Франко).

А. Іменником.

Б. Займенником.

В. Числівником.

Г. Числівником із іменником.

Д. Займенником із іменником.

3. Визначте речення з простим підметом.

А. Моє коріння тут, на цій землі.

Б. Багато незабутніх образів створила на оперній сцені Оксана Петрусенко.

В. П'ятеро італійських солдатів сиділи в окопі навколо кулемета і на сліпучо-білому піску.

Г. Група приїжджих зупинилася на горбі.

Д. Дві долі йшли різними шляхами.

4. Визначте речення, де підмет виражений словосполученням з кількісним значенням

А. Твоє життя – то зорі світанкові, то сонце у негоду, дощ у спеку.

Б. Ой три шляхи широкії докупи зійшлися.

В. Червона рожа над усі квіти гожа.

Г. Чорне море омиває Кримський півострів.

Д. Руки дівчини зробилися як лід.

5. Оберіть речення, у якому вжито простий підмет

А. Кожен з нас любов свою зберіг від зради, від зневаги і від смерті.

Б. У вічках подекуди ліниво лазило кілька бджіл.

В. Художник зобразив сцену на березі річки, розділивши персонажів на дві групи.

Г. Кожний із нас захоплюється роботами французьких художників початку двадцятого століття.

Д. Ліворуч три дівчини, освітлені теплим сяйвом річки, пускають на воду вінки.

6. Однорідними підметами ускладнено речення

А. За тобою завше будуть мандрувати очі материнські і білява хата.

Б. Місто не знало спочинку ні вдень, ні вночі, а гуркотіло, гомоніло, кипіло.

В. Селяни виходять на городи, поля, копають і висівають у землю насіння.

Г. Твоє життя – то зорі світанкові, то сонце у негоду, дощ у спеку.

Д. Старий підбадьорював своїх дітей гучними та лагідними вигуками.

7. Правильно узгоджено присудок з підметом у реченні

А. Шість чоловіків увійшло в ліс (І. Нечуй-Левицький).

Б. Як напише один дурень, то сто розумних не розберуть (Нар. творчість).

В. Пройшли в мовчанні кілька хвилин (М. Коцюбинський).

Г. Багато років минуло з того часу, чимало води втекло (М. Коцюбинський).

Д. Один служив у армії, другий працював на заводі.

8. У якому реченні підмет виражений неозначеною формою дієслова.

А. Так! Я буду крізь сльози сміятись... (Леся Українка)

Б. Сміятися над розумними людьми - це привілей дурнів (Ж. Лабрюйєр).

В. Нехай мати усміхнеться, заплакана мати! (Т. Шевченко)

Г. А тепер будемо вечеряти всі разом (В. Собко).

Д. Я машинально зриваю цвіт яблуні (М. Коцюбинський).

9.У якому реченні допущено помилку в узгодженні підмета з присудком

А. Олег і Богдан дивився футбол.

Б. Іван і Богдан йшли по боках і доглядали овечат.

В. Іноді глибоку тишу порушує стукіт дятла чи шерех збитої білкою кедрової шишки.

Г. Олег з Богданом дивився футбол.

Д. Решта відвідувачів так і залишилася стояти в коридорі.

Завдання 10 передбачає установлення відповідності. До кожного рядка, позначеного **буквою**, доберіть відповідник, позначений **цифрою**, і запишіть відповідь у зошит.

10. Установіть відповідність між підметом і способом його вираження

1) Іменник у Н. в. + іменник в О. в. з прийменником *з* або займенником.

2) Іменник з кількісним значенням у Н. в. + іменник, займенник або прикметник у Р. в. мн.

3) Займенник *стільки (скільки)* або прислівники *мало, чимало, багато* + *іменник*, *займенник* або *прикметник у Р. в. мн.*: *Багато літ перевернулось, води чимало утекло.*

4) Займенник *кожен, дехто, хтось* та ін. + займенник у Р. в. мн. з прийменником.

5) Числівник у Н. в. + іменник, займенник, прикметник в Р. в. мн.

6) Фразеологізми.

А. Один із вершників підвівся на стременах.

Б. Батько з сином виходять із затінку на сонце.

В. Група приїжджих зупинилася на горбі.

Г. Бити байдики – улюблена справа ледарів

Д. П’ять ораторів змінюється за хвилину – так кортить усім говорити.

Завдання 11,12 передбачають розгорнуту відповідь

11. Складіть і запишіть речення, у яких підмет виражено поданими сполученнями слів (на вибір).

Четверо друзів; гурт музикантів; більшість учнів; два вершники.

12. Скласти твір-мініатюру «Шкільне життя», використавши такі підмети з кількісним значенням: *вісім років, багато друзів, кілька однокласників, один з них, восьмий, безліч емоцій, чимало переживань.*

Висновки до 3 розділу

На вивчення теми «Підмет. Способи його вираження» згідно з Програмою для загальноосвітніх навчальних закладів (класів) з поглибленим вивченням української мови у 8-9-х класах (автори С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ, В.І. Тихоша) відводиться один урок. Доцільно для кращого вивчення теми виділити додаткові резервні години на розсуд вчителя.

Цикли уроків заплановано таким чином:

1-й урок – «Підмет і присудок. Способи вираження підмета»;

2-й урок – «Узгодження головних членів речення»;

3-й урок – «Самостійна робота. Способи вираження підмета».

При розробці циклів уроків учителю необхідно керуватися метою і формувати в учнів такі мовленнєві компетенції: визначати підмет в простому та складному реченнях, з'ясовувати його спосіб вираження (простий чи складений), визначати засоби вираження, якими частинами мови виражено підмет); правильно узгоджувати підмет з кількісним значенням з присудком; будувати зв'язне висловлювання, використовуючи правильно узгоджені з присудками підмети з кількісним значенням у реченнях текстів художнього, розмовного, публіцистичного стилів.

На уроках доцільно застосовувати різноманітні прийоми викладання:

– різні типи досліджень (дослідження-моделювання, дослідження-відновлення, дослідження-зіставлення, дослідження-характеристика, дослідження-трансформація);

– творчі вправи (творче спостереження з елементами конструювання, творче спостереження з елементами вибіркової роботи, творче спостереження з елементами аналізу);

– завдання вибіркового характеру (вибіркова робота на основі тексту, вибіркова робота, пошуково-вибіркова робота);

–робота з теоретичним матеріалом (опрацювання опорної схеми; лінгвостилістичний аналіз висловлювання).

Важливою при засвоєнні відомостей про підмет, способи його вираження є колективна робота – робота в парах, лінгвістичні ігри, колективне опрацювання опорних схем.

Завдяки тривалій систематичній роботі вчителя, школярі зможуть грамотніше, точніше, виразніше, емоційніше відтворювати свої думки, не допускатимуть помилок в усному мовленні та на письмі.

ВИСНОВКИ

Вивчення підмета в сучасному синтаксисі займає значне місце. Багато мовознавців присвятили свої праці випрацюванню теорії підмета. Це такі відомі науковці, як І. Р. Вихованець, Н. Л. Іваницька, К. Г. Городенська, І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська та багато інших.

У шкільному курсі української мови немає окремого уроку для вивчення підмета з кількісним значенням. Його розглядають під час вивчення теми «Підмет. Способи його вираження» у 8-му класі.

Для організації діяльності учнів, спрямованої на осмислення навчального матеріалу про підмети (зокрема підмети з кількісним значенням) сучасної української літературної мови потрібно послуговуватися різними методами навчання. Найдоцільнішим і ефективним є метод усного викладу вчителем матеріалу (розповідь-пояснення), який характеризується описово-розповідним, зв’язним, проблемним викладом нового матеріалу.

Організація відтворення учнями одержаних знань базується на спеціальних методах, які дозволяють вчителеві поглибити знання учнів про підмети з кількісним значенням, їх способи та засоби вираження у різних стилях мовлення, а також здійснити контрольну перевірку набутих знань. Ефективними є метод бесіди та метод вправ, які можуть бути підготовчими, вступними, пробними, тренувальними, творчими, контрольними.

Метод спостереження над мовою та метод роботи з підручником є ефективними методами при організації самостійного засвоєння учнями знань про підмет. Вагомою при вивченні теми «Підмет. Способи його вираження» є робота з розвитку зв’язного мовлення, основне завдання якої – забезпечити засвоєння літературної норми, сформувати уміння аналізувати та конструювати тексти усіх типів і стилів мовлення. Для досягнення поставленої мети необхідно використовувати завдання, які передбачають спостереження над мовними явищами, визначення їх у тексті, характеристику, порівняння й зіставлення одних мовних явищ з іншими. Такі вправи також передбачають аналіз тексту й

доцільність використання у ньому мовних одиниць, їх співвідносність із змістом і стилем висловлювання.

Згідно з програмою, у загальноосвітніх навчальних закладах вивчення підмета розпочинається у 5 класі. На тему: «Речення. Його граматична основа» за програмою виділено одну годину. Глибші відомості про підмет, способи та засоби його вираження учні отримують у 8-му класі під час вивчення теми «Підмет. Способи його вираження», на яку за програмою виділено одну годину. Оскільки тема складна й важлива, доцільно взяти додаткові години з резервного часу.

При розробці циклу уроків учителю необхідно керуватися метою, сформувати в учнів такі мовленнєві компетенції:

1) визначати підмет в простому, складному реченнях, з'ясовувати його спосіб вираження, визначати засоби вираження;

2) правильно узгоджувати підмет з кількісним значенням з присудком;

3) будувати зв'язне висловлювання, використовуючи правильно узгоджені з присудками підмети з кількісним значенням у реченнях текстів художнього, розмовного, публіцистичного стилів. На уроках доцільно застосовувати різноманітні прийоми викладання:

- різні типи досліджень;
- творчі вправи;
- завдання вибіркового характеру;
- робота з теоретичним матеріалом.

Важливою при засвоєнні відомостей про підмет, способи його вираження є колективна робота – робота в парах, лінгвістичні ігри, колективне опрацювання опорних схем.

Завдяки тривалій систематичній роботі вчителя, школярі зможуть грамотніше, точніше, виразніше, емоційніше відтворювати свої думки, не допускатимуть помилок в усному мовленні та на письмі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти. – 2-ге вид. перероб. / Олександр Авраменко, Тамара Борисюк, Ольга Почтаренко. К: Грамота, 2021. 192 с.
2. Арполенко Г. П., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х. Числівник української мови. К.: Наук. думка, 1980. 239 с.
3. Баранник Д. Х. Два рівні граматичної структури речення // Мовознавство. 1993. № 6. С.13-19 .
4. Баранник Д. Х. Синтаксичні особливості числівників // Українська мова і література в школі. 1968. № 6. С.20-24.
5. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія: Підручник. К.: Либідь, 1993. 336 с.
6. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії (Функціональний аналіз). К.: Наук. думка, 1991. 169 с.
7. Вегеш А. І. Методика викладання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах: методичний посібник для студентів 4-5 курсів філологічного факультету. Ужгород, 2022. 101 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

9. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400с.
10. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К: Наук. думка, 1988. 256 с.
11. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. К.: Наук. думка, 1983. 219 с.
12. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. К.: Либідь, 1993. 368 с.
13. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. К.: Наук. думка, 1992. 224 с.
14. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. К.: Рад. школа, 1982. 209 с.
15. Вусик О. С. Словник синонімів української мови. Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2012. 576 с.
16. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. 2-ге вид., переробл. Х: ФОЛІО, 2021. 288 с.
17. Городенська К. Г. Українське слово у вимірах сьогодення. К.: КММ, 2019. 208 с.
18. Городенська К.Г. Вираження неозначеної кількості засобами української мови // Мовознавство. 1978. № 4. С.18-21.
19. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
20. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А .П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред К. Г. Городенської]. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
21. Гринчишин Д. Г. Спостереження над субстантивацією числівників в українській мові // Дослідження і матеріали з української мови. К., 1960. Т.3. С.27-36.

22. Гринчишин Д. Г. Явище субстантивації в українській мові. К.: Наук. думка, 1965. 110 с.
23. Грищенко А. П. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис. К.: Наук. думка, 1972. 280 с.
24. Данилевська О. М. Українська мова: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. М. Данилевська. К: УОВЦ «Оріон», 2016. 288 с.
25. Дика Н. М. Вивчення синтаксису в загальноосвітніх навчальних закладах як лінгводидактична проблема. /https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2573/1/N_DYKA_PDBvU_GI.pdf
26. Дмитрук В. І. Квантитативні слова в сучасній українській мові: Автореф. дис. … канд. філол. наук. Кіровоград, 1998. 17 с.
27. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного мовлення. К.: Наук. думка, 1973. 288 с.
28. Заболотний О. В. Українська мова : підруч. для 8 кл. закл. заг. серед. освіти / О. В. Заболотний, В. В. Заболотний. 2-ге вид., переробл. Київ: Генеза, 2021. 224 с.
29. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: Монографія. Донецьк: ДонНУ, 2006. 378 с.
30. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія: Монографія. Донецьк: ДонДУ, 1996. 437 с.
31. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.
32. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. К: вища школа, 1986. 167 с.
33. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення. Складні випадки аналізу. К.: Вища школа, 1989. 63 с.
34. Іваницька Н. Л. Формально-граматичне і семантико-граматичне моделювання структури простого речення // Мовознавство. 1986. №1. С.20-27.

35. Івченко М. П. Числівники української мови. К.: Вид-во Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, 1955. 143 с.
36. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. К.: Либідь, 1995. 312 с.
37. Козачук Г. О. Підмети, виражені словосполученнями // Українська мова і література в школі, 1982. №1. С. 36-39.
38. Козачук Г. О. Числова відповідність між підметом і простим присудком // Українська мова і література в школі, 1984. №12. С. 31-35.
39. Крок у професію. Методика викладання української мови: навч. посібник / О. В. Кульбабська, О. В. Кардащук, Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. 256 с.
40. Культура української мови: Довідник / За ред. В. М. Русанівського. К.: Либідь, 1990. 304 с.
41. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / За ред. Л. А. Булаховського. Т.2. К.: Рад. школа, 1951. 408 с.
42. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. К.: Вища школа, 1983. 263 с.
43. Максим'юк О. В. Семантичні особливості підметів-словосполучень з кількісним значенням / Українська мова, 2022, №1 (33). С.78-82.
44. Мізіна К. М. Синтаксичні зв'язки числівника два, три, чотири // Доповіді та повідомлення на конференції Запорізького пед ін-ту за 1959 р. Запоріжжя, 1960. С. 67-69.
45. Москаленко Н. А. Підмети, виражені словосполученням // Українська мова і література в школі. 1970. № 9. С.23-33.
46. Музичук С. Сучасний орфографічний словник української мови (60000). К.: Вид-во «Кристал Бук», 2015. 768 с.
47. Павлович М. В. Синтаксичні зв'язки кількісних числівників // Українська мова і література в школі. 1964. № 12. С.79-81.
48. Пономарів О. Культура слова. Мовностилістичні поради. К.: Либідь, 2001. 240 с.

49. Попович Н. Квантитативні слова в навчально-релігійному тексті // Науковий вісник Чернівецького національного ун-ту: зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. Вип. 509–511. Слов'янська філологія. С.82–88.
50. Попович Н. М. Синтаксична структура речень з числівниковим компонентом у сучасній українській мові: Автореф. дис….. канд. філол. наук. Київ, 2002. 19 с.
51. Попович Н. М., Борик А. Числівникові лексеми як виразники кількісної семантики у творах Євгенії Ярошинської // Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (17-18 травня 2011 року). Філологічні науки. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. 2011. С.31-32
52. Попович Н. М., Шинкарук В. Д. Синтаксична структура речень з числівниковим компонентом в українській мові: Монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. 136 с.
53. Попович Н.М. Особливості словозміни числівника *один* у говірках Північної Буковини // Діалектна мова: сучасний стан і перспективи дослідження: Програма, матеріали та тези доповідей Всеукраїнських наукових читань, присвячених пам'яті діалектолога В. А. Прокопенко / Відп. за вип. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. 2011. С.101-102.
54. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. 5-9 класи. 2011. 44 с.
55. Рабанюк Л. С. Генітивно-квантитативні речення в українській мові // Мовознавство, 1998. №4-5. С. 48-52.
56. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. К: Наук. думка, 1988. 240 с.
57. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. К.: Вища школа, 1994. 669 с.

58. Словник фразеологізмів української мови / Укладачі: В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук, Н. М. Неровня, Т. О. Федоренко. Відповід. ред. В. О. Винник. К.: Наук. думка, 2003. 788 с.
59. Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. К.: Вища школа, 1994. 414 с.
60. Сучасна українська літературна мова: Підручник / за ред. А. П. Грищенка. К.: Вища школа, 1997. 493 с.
61. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1972. 512 с.
62. Сучасна українська мова: Підручник / За ред. О. Д. Пономарева. К.: Либідь, 1997. 400 с.
63. Українська мова. Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. К.: Українська енциклопедія, 2000. 752 с.
64. Український правопис. К.: Наук. думка, 2019. 391 с.
65. Фещенко М. М. Числівникові фразеологічні вислови // Лексикологія та лексикографія. К., 1969. С. 121-131.
66. Шевельов Ю. Проблеми утворення числівника як частини мови в слов'янських мовах. Люрд, 1952. 171 с.
67. Шинкарук В. Д. Нарис із синтаксису зв'язного мовлення (теоретичний спецкурс для університетів). Чернівці: Рідна мова, 1997. 152 с.
68. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

_____ _____

(дата) (підпис)